

Anmeldelser

Ebba Hjorth (hovedred.), Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.): Dansk i samspil. Dansk Sproghistorie bind 5. København og Aarhus, Det danske Sprog- og Litteraturselskab & Aarhus Universitetsforlag, 2021. 380 sider. ISBN 978 87 7184 166 4. Vejl. pris: 329,95 kr.

Den store sproghistories femte bind er nu landet hos seriens læsere, og det er som hidtil en fornøjelse at gå i gang med det store, fyldige bind og de mange problemer og perspektiver som en fremstilling i dette omfang tilbyder. Der er steder der har sine svagheder, men det meget gode indtryk fra seriens første bind bliver dog stående. Serien mangler nu kun ét bind, bindet om forfatternes dansk. Her vil serien løfte en opgave som tidligere sproghistorier kun har berørt perifert. Men det gælder i virkeligheden også dette bind, der behandler dansk i samspil med en lang række andre sprog. Emnet har allerede været berørt i bind 2 i diskussionen af låne- og fremmedord i ordforrådet. I dette bind er opgaven mere generel: Det handler om hvordan dansk har fungeret i socialhistorisk og kulturhistorisk sammenhæng med andre sprog gennem tiderne. Det er et fascinerende emne der fører læseren det meste af verden rundt. Man kan dog spørge om bindet ikke havde stået sig ved at få præciseret hvad den historiske og demografiske baggrund for disse kontakter er. De fleste afsnit har mere eller mindre fyldige historiske introduktioner der forklarer konteksten for sprog møderne, men i mange tilfælde må man mindes sin Holberg og anmærke at autor godt måtte have gjort sin introduktion noget vidtløftigere. Anmelderen tillader sig derfor at elaborere lidt på de generelle aspekter af emnet for på den måde at få etableret en kritisk vinkel på stoffet.

Ingen sprog eksisterer i isolation; undtagelserne er uendeligt få og i virkeligheden både socialt og psykologisk marginale. Men to sprog indgår ikke i samspil på helt samme måde i alle situationer. Groft sagt kan et sprog optræde som et magtens sprog eller som et afmagtens sprog. Dansk har haft begge roller i mange situationer. Et sprog kan være det rimeligste valg i spontan omgang mellem mennesker der ikke kender hinanden på forhånd, eller det kan være et specielt valg der markerer særlige kulturelle præferencer. (Nedenfor bruger jeg ordet 'folkesprog' i den første betydning, vel vidende at denne term langt fra er så selvfølgelig som den kan tage sig ud.) Et sprog kan også fungere som formidlende for nye kulturimpulser, eller det kan være modtager af den slags impulser. Igen

har dansk haft begge roller i forskellige situationer. Vi tænker gerne på sprog som kommunikationsmidler der gør det muligt for mennesker at have kontakt indbyrdes, men sprog kan også fungere som identitetsmarkører, afgrænsninger mellem *dem* og *os* og signaler om afstande, socialt og psykologisk. Igen finder vi dansk i mange forskellige funktioner. Et sprog kan være det typiske kommunikationsmedium for et væsentligst énsproget lag, eller det kan være ét af et flersproget befolkningslags muligheder. Sprog kan være støttet af tungtvejende samfundsstrukturer, frem for nogen skolesystemet, eller de kan savne institutionel opbakning. Alle disse muligheder hører til i forståelsen af hvordan et sprog fungerer i samspil med andre.

Nu er det jo ikke fordi de mange skribenter ikke reflekterer over disse problemer, tværtimod. Hvad anmelderen gerne havde set, var at disse problemer var kommet tydeligere og mere systematisk til syne i de enkelte afsnit og i bindets overordnede kapitler. Rent faktisk er der slet ikke noget overordnet kapitel, kun et meget kort forord, og det er nok dér problemet ligger.

Dispositionen i bogen er sådan at der er to overordnede afsnit; det første hedder »Dansk i verden« og det andet »Andre sprog i Danmark«. I bogens første del er emnet tilfælde hvor dansk er blevet anvendt uden for landets grænser, i den anden del er emnet sprog der er blevet anvendt inden for landets grænser. Denne disposition er umiddelbart indlysende, men den gemmer på nogle vanskeligheder som redaktionen nok burde have taget eksplicit stilling til.

»Landets grænser« forstås tydeligvis (selv om det aldrig siges direkte, bortset fra en faktaboks som jeg vender tilbage til nedenfor) som de grænser der har gældt siden 1920, og anvendelsen af dette kriterium medfører så at såvel den udenrigske som den indenrigske afdeling får et noget blandet præg. De fire første afsnit i udenrigsafsnittet behandler dansk sprogs funktioner i Norge og Grønland, samt på Island og Færøerne, de næste tre England, Normandiet og det amerikanske kontinent. Derefter følger afsnit om de danske tropekolonier, samt Skåne og Sydslesvig, og til slut om dansk i EU, i Norden og på udenlandske universiteter. Det der binder afsnittet sammen, er egentlig kun grænserne fra 1920; fællesnævneren er at dette er situationer hvor dansk har været i brug uden for disse grænser, men hvad det blev brugt til af hvem kommer ikke så meget i fokus som man kunne have ønsket.

Hvis man vil arbejde sig baglæns i tiden fra 1920, kan man på den ene side konstatere at sprogformer som med rimelighed kan regnes som varianter af dagens dansk, har været det indiskutable sprogvvalg langt på den anden side af 1920-grænsen; det gælder Slesvig, og det gælder Skåne, Halland og Blekinge. Det er nok meget karakteristisk at afsnittet om dansk i Sydslesvig begynder med en faktaboks der i allerhøjeste grad markerer problemerne ved bogens disposition. Afsnittene om

Norge, Færøerne, Island og Grønland har en anden fællesnævner, nemlig spørgsmålet om det danske monarkis lejlighedsvis ekspansive tilbøjeligheder, i dette tilfælde overtagelsen af det middelalderlige norske monarki og dets tilliggender. Det er disse begivenheder der har medført at dansk i kraft af sin stilling som den militære og administrative magts sprog har gjort sig gældende i det middelalderlige Norges gamle provinser. Der ligger nogle ret vanskelige problemer omkring folkesprog og magtsprog i alle disse forhold. I en del tilfælde kompliceres de af at der er flere folkesprog på færde. Nogle af disse sprog var tæt beslægtet med dansk (det som Heinz Kloss kalder 'udbygningsprog' ('Ausbausprache')), mens andre i enhver henseende var forskellige (med Heinz Kloss' begreb 'afstandssprog' ('Abstandsprache')). Mens sprogformen i dele af det norskes fastland måske ikke var så forskellig fra middelalderligt dansk igen, blev distancerne tydeligere jo længere mod vest man kom inden for de nordgermansk-talende områder, og på Grønland var der tale om et klassisk afstandsforhold hvor ingen semikommunikation var mulig. Næsten overalt er det en forstyrrende faktor i det oldenborgske kongedømmes magtudøvelse at magten i dette tilfælde var tosproget: dels dansk-talende, dels tysk-talende. Det sidste især når det kom til militære anliggender. (Dette er ikke det eneste der er at sige om tysk, bemærkes det i forbifarten.)

Man kan sige det meget firkantet på denne måde: Den nogenlunde historisk bevandrede læser har formentlig i alle disse tilfælde så meget kontekst parat at det ikke bliver noget videre problem at læse og benytte bogen. På mange måder havde redaktionen dog nok stået sig ved at udstyre bindet med et overblikssnit der kunne have kommenteret på magtforhold, grænsedragninger og social lagdeling af sprogsamfund. Det ville være noget af en tung opgave at skrive sådan et afsnit, men jeg tror det ville have været nyttigt.

Mange af udenrigsafsnittets emner er grundigt gennemarbejdet af forskningen, f.eks. den skæbne som dansk (eller om man vil, østnordisk) fik i England og Normandiet i og efter vikingetidens ekspansionsperiode. Andre områder er mere friske fra fad; det gælder f.eks. undersøgelsen af danskbrugen blandt udvandrere til USA, Canada og Argentina. Her kan bindet trække på væsentlige nye forskningsresultater. Mindst lige så interessant er de dugfriske undersøgelser af dansk i forhold til kolonierne i Caribien, Afrika og Indien. Især de to første er forbundet med et meget dystert aspekt af danskeres færd i verden, nemlig slavehandlen. Her kommer der en mængde interessante og perspektivrige oplysninger for en dag, frem for noget om tidlige forsøg på at beskrive afrikanske sprog i relation til dansk. Ligeledes er den sproglige pragmatisme i kolonierne interessant. I de tidlige faser har det tilsyneladende ikke haft nogen signalværdi hvilket sprog der blev kommunikeret på, bare kommunikationen kom frem. Kun i Dansk Vestindien ser det ud til at man i den allersidste fase af den danske kolonitid gør et forsøg på at

bibringe indbyggerne noget dansk. Meget betegnende på den ikke så heldige måde er det at de indbyggere i Dansk Vestindien der beherskede dansk bedst, ofte havde lært det ved at afsone langvarige fængselsstraffe i den europæiske del af riget.

På en vis måde er hovedafsnittet om andre sprog i Danmark lige så heterogent. De fem første afsnit – Latin, Tysk & nederlandsk, Fransk, Engelsk og Russisk – behandler sprog hvis førstesprogstalende kun i beskedent omfang har beboet dansk jord. Når disse sprog er relevante i sammenhængen, skyldes det deres position som kultursprog, for fleres vedkommende sågar overnationale kultursprog. Det har været nødvendigt af forskellige eksterne hensyn at i hvert fald nogle af Danmarks indbyggere beherskede dem ved siden af dansk, og beherskelsen har givet social prestige. De sidste afsnit – Polsk, Romani, Jiddish, De nordiske sprog, Grønlandsk og Nyere indvandrersprog – handler derimod om sprog der er blevet talt inden for landets grænser af indvandrere med et afstandssprog som førstesprog; svensk og norsk er som mere eller mindre gensidigt forståelige sprogformer undtagelsen herfra. Disse forskelle spejler sig i høj grad i fremstillingernes substans. Hvor de første fem afsnit behandler kulturimport og fremmedsprogs status i undervisningen, behandler de sidste afsnit flere forskellige emner, centreret omkring pleje af arvesprog og rammer for fastholdelse af videreført kultur. Igen er der problemer som i grunden er fælles, men som kun meget perifert kommer op til overfladen, nemlig spørgsmålet om status ved sprogbeherskelsen. Meget firkantet sagt kommer forfatterne ikke for alvor ind på det klassiske sprogpoltiske problem at beherskelsen af visse fremmedsprog skaber prestige og beundring, mens beherskelsen af andre fremmedsprog nærmest er med til at sikre den talende en plads tæt på bunden af samfundet.

Der er ét sprog der falder temmelig kraftigt ud af næsten alle kategorier i positionen: tysk. Tysk har gennem det meste af Danmarkshistorien haft en meget kompleks position derved at sproget har gjort sig gældende indenlands på mange forskellige måder. Til og med dækker *tysk* i dette bind flere sprogformer; afsnittet om tysk i Danmark gør en del ud af forskellen mellem nedertysk og højtysk, men i afsnittet om Sydslesvig skelnes ikke konsekvent. Det sidste er virkelig uheldigt, set i lyset af de status- og domæneproblemer der er mellem disse to sprogformer inden for det tysksprogede område selv – status- og domæneproblemer der også har gjort sig gældende i fuldt omfang på dansk (eller, om man vil, oldenborgsk) grund.

Konsekvensen af delingen er at ingen af de afsnit der behandler tysk, får hele historien med. Helt frem til begyndelsen af det 19. århundrede er børn vokset op som borgere i den danske helstat (fra Altona til Nordkap) med tysk som første talesprog eller som første skriftsprog. Indtil 1600 har 'tysk' i den slags sammenhænge som hovedregel betegnet nedertysk, men efter 1600 kan det betegne en dobbelt-

hed, hvor talesproget måske var mere eller mindre nedertysk præget, men hvor skriftsproget var tilstræbt højtysk. En del af disse børn har haft forældre der selv var indvandret, men der har også været omfattende fastboende befolkningsgrupper for hvem en form for tysk var det naturlige førstesprog. Disse gruppers sociale stilling har været en meget blandet landhandel: lige fra samfundets øverste etager blandt jordejere og officerer ned til håndværkerne i byerne og i Slesvig også beboerne på landet. Danmark var en fast del af tyske håndværkssvendens vandringsveje, så indvanderne har haft alle mulige tyske varianter med.

Den geografiske og tidsmæssige spredning har også været stor. I Slesvig har der fundet et sproskifte sted, idet landbefolkningen skridt for skridt er skiftet til plattysk og sidenhen til højtysk; den proces redegør Karen Margrethe Pedersen (SDU) for, glimrende og med mange tankevækkende detaljer. I resten af kongeriget er det hovedsagelig de største byer hvor tysk har haft en central rolle i perioden 1500-1800. I købstæderne nord for Kongeåen fandtes tyske menigheder i København, Bergen og Helsingør, samt i Fredericia. I Odense blev Skt. Hans kirke i det 18. århundrede brugt til tysk gudstjeneste ved siden af dansk (*Danmarks Kirker IX Bd. 3 s. 1223*), særligt med henblik på de professionelle soldater i garnisonen, men en separat tysk kirke var tilsyneladende ikke nødvendig hér, til trods for Odenses størrelse og position. Trods tilstedeværelsen af tyske håndværkere og soldater, især i det 18. århundrede, har provinsbyerne i øvrigt tilsyneladende ikke haft tysk gudstjeneste i noget videre omfang, et forhold som kunne være interessant at gå nærmere ind på. Til gengæld har det ikke været noget problem at forhandle med provinsbyernes myndigheder på tysk; eksempelvis skriver en stor del af de orgelbygmestre der er aktive i monarkiet i perioden 1600-1800, aldrig på dansk med kirkerne. Hertil kommer så alle de andre aspekter af den oldenborgske fællesstats partielle tysksprogethed; for blot at nævne et eklatant eksempel havde tysk litteratur næppe haft Klopstocks *Messias* uden den rigelige understøttelse som forfatteren fik fra det danske hof.

Alt dette er i sig selv tegn på hvor væsentlig en rolle i samfundet tysk har spillet. Man kan sige det lidt paradoksalt at man ikke burde kunne skrive dansk sproghistorie uden at tage tysk med. I mine øjne er tysk blevet marginaliseret lidt for grundigt i den foreliggende fremstilling. Ganske vist levede mere end 90% af landets befolkning på landet som landbrugere før år 1800, og bortset fra dem der som Jeppe på Bjerget ufrivilligt kom i militærets kløer, kunne denne befolkningsgruppe nok klare sig helt og holdent uden tyskfærdigheder. For den resterende del af samfundet, adel, borgere, præster og håndværkere, har tysk derimod haft en central rolle som et nødvendigt og meget brugbart andetsprog der sikrede muligheden for at komme i kontakt med det øvrige Europa. Hele denne komplekse historie havde det været fint at få mere med af.

Afsnittene om andre sprog i Danmark leverer alle en solid beskrivelse af deres emne. Mest overbevisende er i mine øjne Peter Zeebergs elegante og pointerige fremstilling af latinens historie. Selv om det var en meget begrænset kreds der havde adgang til latin (hvilket Zeeberg påpeger meget omhyggeligt), havde sproget alligevel en betydelig social funktion, dels indadtil som statussymbol, dels udadtil som kommunikationsmiddel. Når dele af Holbergs forfatterskab, også et fiktivt værk som *Niels Klim*, er skrevet på latin, hænger det sammen med at man gennem brugen af dette sprog var i stand til at nå et veldefineret og betydningsfuldt udsnit af befolkningen i resten af Europa. Stedvis opstår der en vis redundans i fremstillingerne fordi vægtningen af fremmedsprogene har svinget så meget. Mens tysk og fransk ret tidligt fik plads i gymnasierne, tog det sin tid for engelsk; samtidig var spørgsmålet om hvilket sprog der skulle være første fremmedsprog, også til debat. Før 1864 var det selvsagt tysk, men i lyset af tabet af Slesvig-Holsten vandt fransk for en tid førertrøjen før engelsk fejede alt af banen. Det er især Niels Davidsen-Nielsen der får trukket dette interessante sprogpoltiske problem frem i sin fremstilling af hvordan engelsk fik status som første fremmedsprog.

Helt for sig selv står endelig afsnittet om døves tegnsprog i Danmark. Her leverer Elisabeth Engberg-Petersen en grundig og vigtig introduktion til et felt som sikkert er ret ukendt territorium for de fleste.

Skal man sammenfatte, leverer dette bind hvad det skal levere. Det havde sikkert været klogt at give lidt mere baggrundsstof om sprog mødesituationerne og deres karakter, og dispositionen af stoffet er måske ikke altid helt gunstig, som påpeget, især hvad angår de allestedsnærværende tyske sprogformer. Der er også i dette bind steder hvor krydshenvisninger havde været nyttige, f.eks. s. 150, hvor mange læsere nok ville kunne bruge henvisning til en nærmere beskrivelse af de danske lydlove som omtales kort. Anmelderen noterer med tak at der i afsnittet om tysk og nederlandsk er blevet plads til en gennemgang af de fremmedord fra nederlandsk der ikke nåede bind 2. Illustrationsdelen er som sædvanlig vældig flot og gør sig grundigt gældende i bogen. I mange tilfælde spiller illustrationerne et fint kontrapunkt til teksten. Her vil jeg nøjes med at fremhæve billedet s. 255, der meget elegant spidder brugen af engelsk som kommunikationsmiddel mellem danskere. I andre tilfælde er det stadig som om illustrationer kan finde plads for billedets skyld. Det gælder så forskelligartede billeder som Paul Fischers »En dame stiger ind i en drosche« s. 259 og udsnittet fra en Asterix-serie s. 99; i begge tilfælde leder jeg forgæves efter motivationen i brødteksten.

Johnny Kondrup (hovedred.), Britta Olrik Frederiksen (red.), Christian Troelsgård (red.) og David Bloch (medred.): Dansk Editionshistorie, bd. 1-4 Museum Tusulanum, 2021. ISBN: 978 87 635 4684 3. Vejl. pris: 1875 kr. (sælges kun samlet).

Dansk Editionshistorie, dette grandiose firebindsverket om dansk filologi, springer ifølge forordet ut av et tverrfaglig forskningsprosjekt ved Københavns Universitet, delfinansiert av Velux-fondet. Initiativtakerne hadde satt seg fore »at give en historisk og systematisk fremstilling af, hvilke videnskabelige udgaver der er blevet foranstaltet i Danmark eller af danske lærde fra renæssancen til i dag«. Det foreliggende bokverket utgjorde allerede fra starten av målet for arbeidet. Dermed kan vi like gjerne forstå årsaksforholdet mellom prosjekt og verk som det omvendte: Forskningsprosjektet sprang ut av det planlagte verket, som et nødvendig forarbeid. I alt deltok 24 forskere, de fleste av dem universitetsansatte, eventuelt *emeriti*, men også flere tilknyttet Det Kongelige Bibliotek eller Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Arbeidet har samlet en stor del av den nasjonale edisjonsfilologiske kompetansen. Den som vil ha verket omtalt, kan derfor lett komme på tanken om å henvende seg utenlands.

»Edisjonshistorie« er ingen velkjent, innarbeidet term. I omfang og ambisjon har verket knapt noe forbilde. De 24 forskerne kan sies å ha brutt nytt land. Ikke desto mindre gir det mening å lese verket som en refleks av den ikke-positivistiske bokhistorien som vokste frem fra 1980-tallet av, under ledelse av nettopp tekstutgivere som Donald McKenzie (Congreve) og Jerome McGann (Byron), ved siden av kulturhistorikere som Roger Chartier og Robert Darnton.

Begrepet »mellommann« beror på sistnevnte (jf. »The Forgotten Middlemen of Literature«, 1986). I likhet med de øvrige tre ovennevnte poengterer Darnton at forfattere selvsagt ikke står alene som opphavere til bøker. En bok vil alltid være et resultat av arbeidsdeling mellom flere. Men dette teamet av medarbeidere blir av den tradisjonelle litteraturhistorien og -forskningen helst neglisjert. Darnton var for sin del mest opptatt av boktrykkere, distributører og smuglere i det før-revolusjonære Frankrike, andre har – gjerne med et ordspill – påpekt oversetternes »oversette« innsats. I *Dansk Editionshistorie* er det tekstutgivelsen og tekstutgiverne som med god grunn trekkes frem i Velux-vinduets lys. Den jevne student (i alle fall nord for Skagerrak) har i min erfaring fremdeles vage forestillinger om hva slike folk sysler med, og en høyst mangelfull forståelse av den betydning tekstutgivelsen faktisk har for leserens tilegnelse av verket. Ved de fleste læresteder står en elementær innføring i edisjonsfilologi ennå ikke på pensum. Teori vil man ha, bare den er »kritisk« (*critical*) og ikke skjener over i filologi. Vi kan saktens håpe at det nye firebindsverket vil bidra

til at de neste kullene av litteraturstudenter ikke går like uanfektet gjennom sin utdanning.

Historisk sett var det den amerikanske nykritikken på 1940-tallet som fordrev tekstutgivelsen fra seminarrom og auditorier. Nykritikerne revolusjonerte – eller kanskje heller: demokratiserte – litteraturstudiene ved i praksis å stille alle lesere likt som fortolkere. Kunnskap om tekstens tilblivelse eller manglende stabilitet ble ansett som uinteressant og tekstutgivelse som en »uegentlig« og forberedende del av faget. Tekstutgiverne samlet seg på sin side (under betegnelsen *New Bibliography*) i sine egne perifere institusjoner, i stilltiende overenskomst med *the new critics* om å avholde seg fra enhver fortolkning. Tekstutgivelsen måtte ikke underlegges subjektiv skjønnsutøvelse, men perfektioneres som en eksakt vitenskap. På denne måten ble det nordamerikanske litteraturfaget splittet i to leire bestående av henholdsvis *scholars* og *critics* – den førstnevnte liten og ringeaktet, den sistnevnte fremtidsrettet og hegemonisk. Det var først med den nå ikke lenger så nye bokhistorien på 1980-tallet at man for alvor forstod betydningen av å tenke *scholarship* og *criticism*, tekstutgivelse og fortolkning, sammen igjen.

I verkets innledning reflekterer hovedredaktør og primus motor Johnny Kondrup over edisjonshistorien som »videnskabelig disiplin«, idet han påpeker hvordan den kan bidra til »at forsterke de videnskabelige fagmiljøers spinkle bevidsthed om, at litterære værker og historiske kilder altid tegnes gjennom udgaver, som er styret af bestemte forståelseshorisonter, hensigter, antagelser og valg.« Enhver utgave er med andre ord betinget av den tiden den er blitt til i. Historien har – nådeløst – satt sitt preg på den. Såkalte standardutgaver finnes ikke, i hvert fall ikke hinsides tid og sted.

Edisjonshistorie blir på denne bakgrunn å forstå som faghistorie eller, som Kondrup skriver, »en gren af videnskabshistorien«. Innenfor den klassiske filologien har vi faktisk noe slikt fra før: John Sandys' mye leste *History of Classical Scholarship* i tre bind (1903–1908), siste gang gjenoptrykt på slutten av 1950-tallet. *Dansk Editionshistorie* skiller seg likevel fra forgjengeren på flere måter: Det nye verket er ikke produkt av én enkelt historikers arbeid, men av tre komplementære forskergrupper, med alt hva det innebærer av forskjeller i interesse, perspektiv og stil. Som historiker slipper imidlertid Sandys den type dilemma som flere av forfatterne av *Dansk Editionshistorie* befinner seg i, nemlig at de er fremtredende aktører i den historien de selv har å fortelle. Hovedredaktøren omtaler for eksempel seg selv som utgiver, lærebokforfatter og grunnlegger av Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer diskret i tredje person. Dessuten krysser Sandys i sin historie landegrensene på en måte som for den danske historien blir ganske umulig. Hos ham blir for øvrig også danske filologers virksomhet gjenstand for interesse.

Litteraturhistorien, slik vi kjenner den, organiseres kronologisk fra begynnelse til slutt, gjerne inndelt i perioder, subsidiært i genre. Edisjonshistorien, i alle fall slik den foreligger her, i firebindsverket, skiller seg ikke fra litteraturhistorien på dette punkt. Problemet er bare at man i dette tilfellet ikke har med ett språk å gjøre, men med flere. Danske utgivere har ikke bare interessert seg for danske tekster, men også greske og latinske, norrøne og gammeldanske i tillegg til de »normale«, nudanske. Dette får konsekvenser for verkets struktur. På språklig grunnlag deles det i tre bind, slik at det første omhandler utgivelsen av de greske og latinske tekstene, det andre av de norrøne og gammeldanske, og det tredje av tekster skrevet på moderne dansk. Om verket på denne måten deles i tre, blir antallet kronologier i praksis likevel fire: utgivelsen av de antikke (greske og latinske) tekstene slås sammen til én klassisk-filologisk, mens utgivelsen av de norrøne og gammeldanske tekstene behandles i hver sin kronologiske rekke. Faglig eller institusjonelt finnes det gode grunner til å gjøre det slik, vil jeg tro; klassisk-filologer har til daglig ikke mye å bestille med medievalister, enn si med forskere som sysler med moderne litteratur. Også middelalderforskerne og »de moderne« holder seg i det vesentlige innenfor hver sin atskilte fagoffentlighet. I verket får de utfolde seg i hvert sitt bind, men tvinges på sett og vis til å forholde seg til hverandre, så lenge bindene ikke kan kjøpes enkeltvis, kun samlet.

De fire kronologiene følges riktignok ikke slavisk. Flere ganger brytes fremstillingen opp av såkalte spesialstudier. Bind 1 avsluttes med en femtisiders utredning av Saxo-utgivelsen gjennom 500 år, bind 2 først med en studie av utgivelsesaktiviteten på Skálholt omkring 1690, og deretter en om middelalderens danske bønnebøker. I det siste tekstbindet er antallet spesialstudier tre: én om folkeviseutgivelsen (1591–2018), én om danske salmebøker (1528–2002) og én om utgivelsen av historiske kildekrifter (1514–2018).

Som leser hadde jeg stor glede av disse spesialstudiene. Jeg kan tenke meg at forklaringen ligger i det at fremstillingen her følger én tydelig diakron utviklingslinje. Denne linjen kommer ikke alltid like godt til syne i verkets øvrige deler. Kronologi som bærende organiseringsprinsipp blir i spinkleste laget; kronologien borger i seg selv ikke for sammenheng eller nerve i fremstillingen. Registreringen av hver enkelt historiske utgave blir en hovedsak, og dermed får ikke leseren alltid det hun eller han behøver for å la seg engasjere. Leselyst befordres av årsakssammenhenger, konflikter og nye paradigmer. Historieskriving etter krønikeprinsippet har små sjanser. For lite står på spill.

Kronologidilemmaet forholder seg til historieskrivingens to akser: den diakrone, innrettet mot endring, og den synkrone som aktualiserer den umiddelbare kontekst. Enhver edisjon inngår i et mangfoldig sosiologisk nettverk som kan studeres i større eller mindre detalj. I *Dansk Editionshistorie* dominerer den synkrone

fremstillingsformen. Institusjonelle omstendigheter og en særlig interesse for utgiverselskapenes betydning opptar forståelig nok forfatterne. Den diakrone utviklingslinjen lar seg heller ikke så lett etterspore når utgiverne selv først og fremst tenker pragmatisk på sin oppgave, uten synderlig selvrefleksjon. Den enkelte utgiver løfter for sjelden de prinsipielle, teoretiske spørsmålene opp til overflaten. Dermed har da heller ikke edisjonshistorikerne et så rikt materiale å forholde seg til som de kunne ha hatt i en sterkere og mer selvbevisst fagkultur.

Dette må ikke forstås slik at den synkrone utforskningen av dansk utgivelseshistorie nødvendigvis synes mindre vellykket. Et høydepunkt i første bind kommer med omtalen av »den store Madvig«, latinkunnskapens fremste symbolfigur på 1800-tallet, også i Norge. Alexander Kielland lar ham i skoleromanen *Gift* (1883) danse en fantastisk *pas de deux* med Erik Pontoppidan – latindannelse og katekismepugg i skjønn forening. Madvig var den store konjunkturalfilologen som gjorde seg gjeldende langt utenfor Danmarks grenser. Med ett blick på en tvilsom passasje hos Cicero kunne han gjennomskue hva som hadde gått galt i overleveringen og slik tilbakeføre teksten til en sannsynlig forfatterintensjon uten større inngrep. Et bytte av en bokstav eller to kunne ofte være tilstrekkelig. Kapitlene om Madvig fyller til sammen godt over hundre sider og er skrevet av Ivan Boserup, David Bloch og Sten Ebbesen. Når fremstillingen blir detaljert nok, vinner den også i appell. Madvigs konjekturer engasjerer særlig når vi – riktignok ikke så ofte – får dem presentert i detalj. *Exempla docent*, som man gjerne sa på Ciceros tid.

Et annet dilemma som verket nødvendigvis må forholde seg til, gjelder nasjonaliteten. Hvorfor må edisjonshistorie skrives nasjonsvis? Spørsmålet blir i realiteten ikke stilt. Vi kan tenke oss at litteraturhistorien, som en eldre slektning, har virket styrende. Den kom som en særlig konsekvens av de europeiske nasjonalstatenes opprettelse på 1800-tallet. Litteraturen ble da tilført en nasjonal dimensjon som ennå gjør seg gjeldende, selv om den ved årtusenskiftet fremstår som tydelig svekket. Kondrup påpeker i bind 3 at Dansklærerforeningens utgivelsesvirksomhet opphører nettopp på denne tiden, samtidig med at utenlandsk litteratur i oversettelse vinner frem på nasjonallitteraturens bekostning. For den danske edisjonshistorien melder det nasjonale spørsmålet seg med styrke i forhold til hertugdømmene, Island og Norge.

I norske ordbøker finnes ordet »felleslitteratur«, som refererer til »den felles litteratur for Danmark og Norge i unionstiden«. (ODS tier med hensyn til »fælleslitteraturen«; ordet står ikke oppført.) Det dreier seg om litteratur som i det alt vesentlige ble utgitt i Danmark, det vil si København, uansett om forfatteren var »dansk« eller »norsk«. Noe norsk provinstrykkeri kom dessuten ikke på tale før i 1643, da Christiania (fra 1925: Oslo) hadde fått opprettet gymnas ved sin gamle katedralskole, men noe moment i norsk bokutgivelse lar seg under enhver

omstendighet ikke merke før midt på 1800-tallet. I *Dansk Editionshistorie* røpes ingen særlig interesse for å diskutere de nasjonale komplikasjonene, til tross for at de reflekteres på forfattersiden. To av bidragsyterne er islendinger (Gottskålk Jensson og Ragnheiður Mósesdóttir), én tysk (Klaus Alpers) og én norsk (Odd Einar Haugen).

Problemet oppfattes antakelig som mer påtrengende sett nordfra, fra »en mindre litteratur«. Selv om de demokratiske frø som ble sådd i henholdsvis 1814 og 1849 resulterte i en form for nasjonal vekkelse både sør og nord for Skagerrak, er det et faktum at bokmarkedet forble ett (om enn asymmetrisk) helt frem til 1920-tallet, takket være Gyldendals sterke stilling i begge land. Danske litteraturhistorikere fortsatte å tenke på de gamle tvillingrikenes litteratur som deres felleseie. Da Christian Molbech som nyutnevnt professor på 1830-tallet prosjekterte en *Dansk poetisk Anthologie* i fire bind, inkluderte han uten å blunke dikt av de fremste norske forfatterne. Tullin får til og med æren av å innlede verket. For Molbech er og blir litteraturen dansk så lenge språket er dansk. Johan Nordahl Bruns »For Norge Kiempers Fødeland« aksepterer han som et uttrykk for »ægte patriotisk Følelse«, om enn diktet synes å være preget av en viss »Smagløshed«. Så sent som i 1963 følger F.J. Billeskov Jansen samme prinsipp i *Den Danske Lyrik. Før 1800*. I firbindsverket omtales minneutgaven (1770–1773) av nordmannen Christian Braunman Tullins diktning utførlig i bind 3. Den første moderne vitenskapelige utgaven (1972–1976), foranstaltet av Harald Noreng (i regi av Det norske språk- og litteraturselskap) forblir derimot uomtalt og tjener utelukkende til referanse.

Et annet eksempel på neglisjering er diktene til nordlendingen Petter (eller Peder) Dass, hvis katekismesanger gikk som varmt hvetebrød på 1700-tallet. Verket ble utgitt posthumt. Førsteutgaven fra 1715 kan faktisk betraktes som »lærd« i den forstand at noen ganske få typisk norske ord står forklart i noter. Som andaktsbok kom Katekismesangene i alt ca. 50 ganger i løpet av århundret, i København så vel som i Aalborg (pluss Bergen og Christiania). Utgavene forteller en tankevekkende historie, men faller likevel utenfor *Dansk Editionshistorie*, fordi utgiveren ikke er lærd nok, eller kanskje også fordi forfatterskapet ikke tilhører den danske litteraturhistorie. Den første edisjonsfilologiske utgaven av Petter Dass' verker utkom i Norge på 1870-tallet, etter den politiske skilsmissen.

En siste komplikasjon ligger i begrepet 'edisjon'. Bokhistorikere tenker seg at enhver bok som trykkes og sendes ut på markedet, bør anses som en utgave. Etersom den på en eller annen måte, i stort eller smått, vil skille seg fra alle andre bøker, også de med samme tittel, er den unik. Men i edisjonshistorien tenker man annerledes. En 'edisjon' er en utgave av en tidligere utgitt tekst som foranstaltes av en annen enn forfatteren selv. Fra 1820-tallet og fremover besørger en slik

tekstutgivelse etter vitenskapelige (edisjonsfilologiske) idealer. Fra boktrykkets første periode (inkunabel-perioden) og frem til 1820 var edisjonsfilologien ennå ikke kommet så langt at den kunne gjøre krav på »vitenskapen« i moderne forstand, men i firebindsverket interesserer man seg likevel for utgaver fra denne perioden så lenge de har en »lærd« utgiver. En slik lærd tekstutgiver kan forholde seg temmelig fritt – eller til og med bevisstløst – til den overleverte teksten, men anretter den til gjengjeld med opplysende språklige eller historiske forklaringer. Hovedredaktøren utreder edisjonsbegrepet i sin like pedagogiske som opplysende innledning til verket.

Edisjonsfilologien har alltid, det vil si siden de første Homer-utgiverne holdt på som ivrigst på 200-tallet f.v.t. i Alexandria, stått på to ben. Utgiverne sikter på den ene siden mot å gjengi teksten slik forfatteren selv ville ha gjengitt den, og på den annen side ønsker de å forklare den for leserne. Forfatterne av firebindsverket vier den tekstkritiske delen av virksomheten større oppmerksomhet enn de vier forklaringsbestrebelsene (kommentaren). Sett på bakgrunn av vitenskapeliggjøringen av tekstkritikken på 1800-tallet er dette lett å forstå, men i noen tilfelle går de antakelig også glipp av momenter til en tidsbestemt tekstforståelse som leserne ville hatt nytte av å få utredet.

Til tross for de temmelig klare empiriske avgrensningene av det edisjonshistoriske materialet finnes det kapitler i verket som likevel faller utenfor. Det gjelder i første rekke Peter Balslev-Clausens »specialstudie« om danske salmebøker i bd. 3. »Salmebøkerne er [...] ikke eksplisitt tekstkritiske, snarere tværtimod«, skriver han innledningsvis. Det fikk meg umiddelbart til å tenke på min gamle lærer i dansk litteratur på 1970-tallet, Erling Nielsen, som i sine beåndede forelesninger om Kingo, Brorson og Grundtvig til stadighet, nærmest som et mantra, gjentok at salmebokredaktører (merk at de faktisk kalles redaktører, ikke utgivere) er »hårde halse«. Deres egenrådige og hensynsløse inngrep i tekstene har selvsagt ingenting med vitenskapelig tekstutgivelse å gjøre. Til gjengjeld utmerker et kapittel som dette seg ved at det så pass omhyggelig behandler et viktig og interessevekkende emne vi ikke har fått utredet og diskutert så ofte før.

Et annet kapittel som skiller seg ut, også det i bind 3, tar for seg utgivelsen av kilder til dansk historie (1514–2018) og er skrevet av Sebastian Olden-Jørgensen. Verket for øvrig behandler jo dansk litteratur eller diktning, som kan sies å ha oppnådd sin kanoniske status ved hjelp av nettopp de utgavene som studeres. Hva i all verden er nå en »kildeudgave« eller et »kildeskriфт«, som vi pleide å si her nord? Olden-Jørgensen går radikalt til verks og påpeker at historiefaget har utviklet seg slik at »selve kildebegrepet er gået i oppløsning både i teori og praksis«. Like full byr kapitlet på mye interessant stoff som i alle fall denne leseren ikke kjente så godt til fra før, for eksempel historien til Kildeskriфтselskabet. Selskapet har sin

parallel i Norsk historisk kjeldeskrift-institutt (med nynorsk, eller hypernorsk, navn), som med tiden har skrumpet inn til å bli et *team* i Riksarkivets avdeling for digital »tilgjengeliggjøring«.

Dansk Editionshistorie bringer som forskningsarbeid kanskje ikke så mye nytt som det samler, opplyser og systematiserer det potensielle lesere hadde en viss peiling på fra før. Utstyr og typografi fremstår umiddelbart som innbydende og påkostet. De enkelte kapitlene er velstelte som gartnerirabatter, i registerbindet alene ligger det et stort og fortjenstfullt arbeid. Som utgivelse manifesterer det seg som en sterk institusjonell markering på edisjonsfilologiens vegne.

Men hvor mange har tid og lyst til å sette seg ned for å lese 2,5 tusen sider om lærde utgaver? Finnes det ikke andre måter man kan nyttiggjøre seg verket på, uten å investere så mye tid? Det opplagte svaret lyder selvsagt: »som oppslagsverk«. Registerbindet, som inneholder utførlige litteraturlister til hvert av de tre tekstbindene, pluss person- og emneregister, legger vel til rette for det.

En annen mulighet består i å lese de fire introduksjonskapitlene, som til sammen inneholder nesten alt det en ikke-spesialist behøver for å orientere seg i edisjonsfilologien. Johnny Kondrups innledning til verket som helhet kan langt på vei leses som en lærebok i edisjonsfilologi. Christian Troelsgård og David Blochs innledning til bind 1 presenterer alt det en student i klassisk filologi bør vite om overleveringen av den greske og latinske litteraturen og hvilke vanlige problemer en utgiver står overfor. Hva er et stemma? En interpolasjon? Eller en scholie? Her får vi svarene. I innledningen til bind 2 gir Matthew Driscoll og Britta Olrik Frederiksen en flott oversikt over alt det overleverte materialet – det vi faktisk har av tekster fra dansk, norsk og islandsk middelalder, prydlig organisert og anskueliggjort. Det siste innledningskapitlet, til bind 3, byr innledningsvis på Johnny Kondrups forstandige redegjørelse for den moderne edisjonsfilologiens viktigste spørsmål. Hadde man håpet også å finne en diskusjon av den filologiske kommentaren som genre, leter man imidlertid forgjeves. I så fall får man heller slå opp i samme forfatters lærebok fra 2011.

En tredje bruksmulighet ligger naturligvis i at spesialistleseren konsulterer akkurat de kapitlene hun eller han interesserer seg for, og lar resten i fred. Hvert bind er utstyrt med både en forenklet og en detaljert innholdsfortegnelse.

Endelig kan verket benyttes til morskapslesning for de filologisk skolerte. Man kan rett og slett bla seg gjennom, fra illustrasjon til illustrasjon og lese de til dels ganske omfattende billedtekstene, som ofte inneholder et uventet tilleggspoeng eller simpelthen en treffende anekdote. Se for eksempel gjengivelsen av det kommenterte tittelbladet til *En Ræffue Bog*, og portrettene av boktrykkerenken Anna Magdalena Godiche og litteraturprofessoren Hans Brix (alle i bind 3). I en omtale som denne lar det seg vanskelig gjøre å kommentere hvert enkelt bidrag i detalj.

Verket rommer i alt 38 til dels meget lange kapitler. De 24 bidragsyterne har i gjennomsnitt skrevet 104 sider hver, men de flittigste har sannelig levert atskillig mer. Dette gjelder særlig de tre bindredaktørene, Christian Troelsgård (272 s.), Britta Olrik Frederiksen (273 s.) og Johnny Kondrup (204 s.). Hver av dem har levert boklengdes studier, velskrevne og grundige, i tillegg har de hatt et særlig ansvar for sine respektive deler av registerbindet.

Den typiske utgiver omtales i verket gjennomgående med hankjønnspronomen. Kvinner holdes dermed formelt sett utenfor, helt til de likevel dukker opp, som for eksempel den like driftige som betydningsfulle DSL-»formand« Lis Jacobsen. Som språklig valg fortøner det seg underlig konservativt, spesielt med tanke på at nesten en tredjedel av verkets forfattere til vanlig omtales med hunkjønnspronomen: 7 av 24.

Det mest påfallende trekket ved forfatterkorpsets medlemmer synes riktignok ikke å være deres kjønn, men deres alder. Gjennomsnittsalderen ligger på 69 år. Ti av de 24 hadde passert 70 i utgivelsesåret. Hva forteller det oss? At man helst bør være en senior med lang erfaring for å kunne skrive edisjonshistorie? Eller mangler edisjonsvitenskapen rett og slett appell til ungdommen? Kanskje dreier det seg om en kombinasjon. Jeg håper bare ikke dette gerontologiske preget i realiteten tyder på at vi har med et generasjonsprosjekt å gjøre, og at edisjonshistorien som følge av dette vil miste sin attraksjon så å si før den er blitt ordentlig etablert. Det dystre bildet kompletteres ved at anmelderen selv (*deo iuvante*) faktisk fyller 69 før året er omme.

Jon Haarberg

Anders Juhl Rasmussen & Thomas Hvid Kromann (red.): Danske forfatterarkiver. Med to forord af direktør Svend Larsen og professor Anne-Marie Mai. Illustreret. University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures vol. 145. Syddansk Universitetsforlag, 2021. 302 sider. ISBN: 978-87-408-3290-7. Vejl.pris 298 kr.

»Et menneske har én grav, en forfatter har to,« skriver den tyske arkivteoretiker Wolfgang Ernst i bogen *Das Rumoren der Archive* (2002). Det skal forstås på den måte, at forfattere inden for de sidste 200 år udover at få en fysisk grav i mange tilfælde også har etterlatt sig et arkiv. Studiet af sådanne samlinger er i de seneste årtier trådt i fokus fagligt, ja, man kunne ligefrem ved indgangen til det 21. århundrede tale om en arkivalsk vending, om »the archival turn«, parallelt til

både »the linguistic turn« (i forlængelse af Saussure m.fl.) og på det sidste også det såkaldte »spatial turn«, altså vor fornyede interesse for rummet og stedet (fremfor tiden og udviklingsforløbet) i litteraturen.

I dansk litteraturforskning har vendingen mod arkiverne hidtil sat sig mest markante spor i studiet af Peter Seebergs og H.C. Andersens forfatterskaber, men med forskningsantologien *Danske forfatterarkiver* får vi som noget nyt en stribe nedslag i danske forfatteres arkiver fra fortid og nutid, kombineret med refleksion over arkivet som både fysisk fænomen og metaforisk begreb. Bogen skal, siger redaktørerne til indledning, give et overblik over og indblik i danske forfatterarkiver samt levere udblik til forskellige måder at arbejde med arkiver, manuskripter og litteratur på.

Både indledningen og adskillige af bogens bidrag teoretiserer endvidere mere alment over arkivet, gerne i forlængelse af Michel Foucault og Jacques Derrida. Det at bevare og det at slette er kulturelle handlinger, der, som påpeget af Foucault i hans *L'archéologie du savoir* (1969), har begivenhedskaraktet og indgår i et netværk af konsekvensskabende hændelser, og i arkivet er der, som Derrida var inde på i sin *Mal d'archive* (1995), indbygget en vis dobbelthet: Man kan i bogstavelig forstand lide af arkivsyge efter (for) mange års ophold i støvede arkiver, men man kan også lide af et nostalgisk begær efter nøjagtig dokumentation af fortiden, f.eks. i form af en (sygelig?) drøm om at fremfinde den ultimative kim til et fænomen, i litterær sammenhæng oftest den eneste og sande oprindelse til et specifikt værk.

Brugen af arkiver som materiale for litteraturhistorisk forskning repræsenterer langtfra i sig selv nogen ny tendens, og et tilbagevendende spørgsmål for bogen bliver da også, hvad det egentlig er, der adskiller den nye såkaldt genetiske kritik fra klassiske kildestudier. Forskningens nye arkivrotter er grundlæggende enige med fortidens positiver i, at undersøgelser af selve den kreative proces kan kaste lys over betydninger og strukturer i det enkelte litterære værk, men hvor man i tidligere tider overvejende gik oprindelsessøgende, ofte biografisk kausalforklarende, til relationen mellem eksempelvis forarbejder og trykte tekster, opererer forskerne i dag med en dynamisk idé, ifølge hvilken et digt eller større digterværk sådan set aldrig kan anses for færdigt, idet den bogtrykte tekst blot fikserer en pulserende skriveproces på et punkt, som principielt vil være at anse for arbitrært. Denne nye afart af genetisk forskning rykker dermed arkivet tilbage i fokus, men på ændrede, oplyste præmisser. Værkstedet er på ny blevet interessant. Fornægtende »arkivminimalisme« kan omsider vige for fascineret »arkivmaksimalisme«.

Sådan så man absolut ikke på tingene i nykritikkens og den af lingvistikken inspirerede strukturalismes tid, hvor arkivstudier blev opfattet som et levn fra historismen og produktet helst prioriteredes over processen. Men med opbruddene

fra strukturtænkningen og opgøret med nykritikkens dogme om værkets autonomi sker et vigtigt skred, primært manifesteret i begrebet om intertekstualitet: Hvis et litterært værk basalt er at betragte som en samtale med et måske uendeligt korpus af ældre tekster, smuldrer ideen om en lukket, færdig struktur. Teksterne åbnes uforudsigeligt for relationer til andre tekster, herunder forfatterens egne i form af manuskriptforlæg, notesbøger og breve, men også forfatterens privatbibliotek og hvad dette måtte rumme af indstregninger, tilføjelser og kommentarer. Skriften kan, som belgiske Dirk van Hulle har påpeget, betragtes som en måde, hvorpå forfatteren udvikler og undersøger sit eget værk, også selv om der allerede »før nedskriften har fundet en delvis konceptualisering sted. I konsekvens heraf går genetikerne om muligt videre i sin analyse af skriveprocessen fra manuskripterne og til forfatterens bogsamling, særligt hvis der i bøgerne findes signifikante brugspor, som kan retlede analysen«, hedder det i redaktørernes indledning, hvori de samtidig omtaler van Hulle ambition om at analysere værkets skriveproces »som et strømmende forløb« lige fra en note i en bog eller et notat i et hæfte over tilføjelser og udeladelser i kladder m.m., »indtil processen fastfryses i den trykte tekst – nogle gange fortsætter revisionerne endda i nye omarbejdelser af førsteudgaven« (23). Denne synsmåde, som radikalt reviderer tidligere genetisk orienteret forskning, har vi endnu stort set til gode at se udnyttet på dansk materiale.

Hertil kommer imidlertid, at de i dag hastigt voksende digitalt søgbare arkiver åbner helt nye og spændende muligheder for at underbygge, præcisere, i mange tilfælde også afkræfte, tidligere antagelser om relationer mellem tekster. Antologiens ene redaktør, lektor Anders Juhl Rasmussen fra Syddansk Universitet, er inde på dette i sit bidrag om Peter Seebergs arkiv, hvor han siger, at »fremvæksten af ordnede forfatterarkiver, forfatterbegrebets rehabilitering inden for litteraturvidenskaben og udviklingen af en ny metodologi med den genetiske kritik, der balancerer mellem positivisme og poststrukturalisme«, fundamentalt har ændret forudsætningerne for studiet af intertekstualitet, som nu har fået sværere ved at ignorere eksistensen af forfatterens arkiv: »Det forekommer under de nye vilkår vanskeligere at hævde en intertekstuel relation, hvis den ikke på nogen måde kan dokumenteres i et søgbart arkiv, inklusive bogsamlingen.« (242) Enkelte forfattere, i antologien Johannes V. Jensen og Klaus Høeck, har systematisk destrueret alle deres papirer, herunder manuskripter og breve; men omvendt tilbyder visse forfatterarkiver, i det omfang de foreligger åbne og tilgængelige, os uanede muligheder for at korrigere idiosynkratiske påstande om intertekstualitet, ifølge Juhl Rasmussen gerne affødt af forskernes egne præferencer eller ubevidste projektioner.

Et andet tilbagevendende spørgsmål for antologien er, hvornår og hvorfor det litterære arkiv *opstod* i den skikkelse, som vi kender i dag. Herom har den første

bidragyder, germanisten Christian Benne, kredset i sin afhandling *Die Erfindung des Manuskripts* (2015), der omhandler det moderne litterære arkivs genese hos tyske, engelske og franske forfattere i slutningen af det 18. århundrede. Påstanden er her, at det litterære arkivs tilblivelse er uløseligt forbundet med præromantikken og romantikkens øgede læggen vægt på den individuelle kunstneriske skaben. Da forfatteren blev objekt for sin egen æstetiske selvrefleksion, fik hans papirer betydning som andet og mere end et museum for hans fortidige aktivitet. De blev i stedet til hans værksted! Når forskerne indfinder sig dér, i mindestuerne eller i bibliotekets arkiver, forskydes deres fokus fra det færdige, afrundede kunstværk til udviklingsprocessen forud for dette, til det skabende arbejde, som lader sig dokumentere ved skriftlige efterladenskaber.

Med romantikken optages historisk forfatterens arkiv i både hans og læserens bevidsthed om værket, og forfatterne bliver i stigende grad opmærksomme på betydningen af arkivet for deres efterliv. De får, hvad der på tysk kaldes »Nachlassbewusstsein«. Forfatteren reflekterer stedse mere artikuleret over det arkiv, som han enten selv opretter eller donerer sine papirer til, skriver Christian Benne i sit antologibidrag, der mere generelt peger på, hvordan arkivet bliver udtryk for en epoke eller, specielt hvad angår det litterære arkiv, for individet. Hovedeksemplerne er Goethe og Jean Paul, sidstnævnte fordi det arkivalske aspekt hos ham indflettes som delmotiv i centrale arbejder som romanen *Siebenkäs* (1796-97), og fordi Jean Paul blev ophavsmanden til den ekstreme hævde af forbindelsen mellem selvrefleksion og værkpolitik: »Hvis jeg kunne, ville jeg opnå, hvad ingen forfatter har opnået endnu, og videregive alle mine tanker til verden efter min død, ingen indfald bør gå tabt« (44). Jean Paul forestiller sig en slags stiltiende overenskomst mellem forfatter og læser, en *genetisk pagt*, som forudsætter, at den krævende læsers opmærksomhed købes med et depositum: Hvis arbejdet med teksten har voldt forfatteren tilstrækkelige problemer og har kostet denne megen tid, kan forfatteren forvente, at hans publikum intensivt dedikerer sig, og til dette hellige formål må læserne genopdrages, f.eks. ved hjælp af tekstlige udfordringer, der viser, at den litterære overflade blev til gennem en langvarig sej proces. »Læserne tror altid, at det som de læser i ét væk også er blevet skrevet i ét væk« (42f). Men det, som er blevet skrevet 5 gange og er tænkt over 100 gange, kan med rette forventes at blive læst mindst 2 gange! Publikum skal med andre ord inddrages i forfatteres selvrefleksion. Det arbejde, som ligger forud for den trykte tekst, opfattes som relevant for værkets æstetiske status, en idé, som fandt konkret udtryk i den omhu, mange af det 19. århundredes forfattere lagde i bevarelsen af deres kladder, skitser, notesbøger, korrekturer m.v.

I konsekvent forlængelse heraf påbegyndes i slutningen af det 19. århundrede de store historisk-kritiske udgaver, som tager skyldigt hensyn til efterladenska-

berne. Dermed er både forudsætningen og behovet tilvejebragt for indretningen af det offentlige litterære arkiv som en enkelt eller flere forfatteres offentlige gravplads.

Etablering af et sådant mausoleum var, som mange vil vide, Johannes V. Jensen inderligt imod. Han var, som det beskrives af Anders Ehlers Dam i dennes bidrag, indædt modstander af, at hans papirer nogen sinde skulle ses af andre, end sig selv, og at de skulle indgå i et offentligt tilgængeligt arkiv. En massiv undtagelse udgøres af det exceptionelt flotte og forskningsmæssigt dybt interessante manuskript til *Kongens Fald* fra 1900-01, som ejes af Det Kongelige Bibliotek, men bortset herfra findes praktisk taget overhovedet ingen tilblivelsesvarianter. Thi for Jensen er formålet med tilblivelsesprocessen, at der sker en udkrystallisering af et færdigt kunstværk i forhold til de forudgående kladder, som derigennem automatisk mister al interesse. »Jensen vil fjerne tekstens diakrone aspekt, dens karakter af proces og tilblivelse til fordel for opfattelsen af værket som noget synkront og statisk. Derved »dræber« han tiden og gør værket tidløst.« (69) Ved at fjerne processen og således gøre den tidslige tekst til et tidløst værk fjernes også det subjektive, og værket bliver overpersonligt. Hvor den genetiske litteraturkritiker prioriterer *historie* og *proces*, plæderer Jensen stejlt for *struktur* og *produkt*. Hvor tekstgenetikken og biografismen fokuserer på *subjektet* og dets virke, vil Jensen have, at man ser på teksten som et *objekt*, en holdning, som Anders Ehlers Dam ser i sammenhæng med forfatterens 'regenerative nyklassicisme' efter vendepunktet i 1906, hvor han forlod sine modernistiske forsøg i både lyrik og prosa. Fra forarbejdet til det trykte værk skete ifølge Jensen et kategorialt spring, der ikke efterfølgende skulle usynliggøres af snagende forskende parasitter.

Med denne holdning var Johannes V. Jensen for så vidt i samklang med nykrikkens tekststopfattelse, for hvis teksten er principielt autonom, indebærer dette en udelukkelse af dens historiske miljø og forudsætninger, og dermed også af dens tilblivelses- og overleveringshistorie. Dermed bliver Jensen relevant for antologien, som videnskabsteoretisk set markerer hans modsætning i form af en tilbagevendende til processuel tænkning i stedet for fokusering på det isolerede produkt.

Henk van der Liet får med sit bidrag påvist, at en fornyet interesse for arkivet kan kaste nyt lys over Holger Drachmann som litterær figur til trods for, at denne i det store hele ikke efterlod sig noget arkiv. Dertil var hans liv for omflakkende, hans væsen for omskifteligt og hans kunstneriske aktivitet for mangesidet, maler som han jo også var. Men netop fraværet af et Drachmann-arkiv kan ifølge artiklens forfatter måske anses for en forskningsmæssigt uomgængelig, relevant og positiv egenskab, eftersom det ansporer til at udvide metaforen 'arkiv' til også at omfatte hans videreliv som ikon og kulturel konstruktion. Skønt forfatterskabet i vid udstrækning i dag er gået i glemmebogen – med »Midsommervisen« som

vigtigste undtagelse og med *En Overkomplet* og *Forskrevet* som periodetypiske modifikationer – optræder myten Drachmann stadig på Skagen gennem hans hus og hans grav i klitterne. Ja, man kan sågar til sin have eller sit fritidshus erhverve en såkaldt Drachmannbænk og desuden vise sine børn og børnebørn hans kolossale statue i Frederiksberg Have, også den en særlig form for arkiv, om end i mere metaforisk forstand.

Med Henk van der Liets bidrag slutter antologiens belysninger af arkivalsk praksis, og med Henrik Blichers redegørelse for fortsættelsen til Jens Baggesens *Labyrinten* begynder den arkivhistoriske del. Forfatterens sønner stod over for det tunge problem, at han aldrig fik indfriet sit løfte om i hovedværket at skildre sine rejser i Schweiz og Frankrig, at værket i sin planlagte helhed kun fandtes som en slags metafysisk størrelse. Arkivstudierne dokumenterer, at selv om de trofaste børn med alle til rådighed stående midler forsøgte at rekonstruere en fortsættelse, var og blev farens produkt aldrig andet end en historie om Tysklandsrejsen. Dertil kom som en hæmmende faktor for forfatterskabets udbredelse mod midten af det 19. århundrede det tiltagende dansk-tyske spændingsforhold, som gjorde Baggesen suspekt inden for en nationalromantisk horisont.

Hvor Blichers bidrag ved sin kredsen om et fravær godtgør berettigelsen af arkivstudier som vej til at afklare litteraturhistoriske gåder, leverer Ane Grum-Schwensen i sin artikel om H.C. Andersens arkiv et interessant eksempel på, hvordan manuskriptstudier kan belyse sammenhænge i et forfatterskab og åbne øjet for nye fortolkningsmæssige vinkler på enkelte værker. De håndskrevne udkast har i tilfældet Andersen en masse at fortælle om forfatterens fremgangsmåde i henseende til sprogbrug, komposition, poetologisk tænkning m.m. Ud fra konkrete tekstiagttagelser revideres vort overleverede billede af den »hurtigt-improviserende« digter, og i stedet gives ud fra eventyret »Iisjomfruen« en skildring af hans teknik med bevidst 'recycling' af sit eget ældre materiale, en kunstnerisk praksis, som binder værkerne sammen på kryds og tværs. Bidraget er her metodisk på højde med den nyere genetiske kritik, der ikke som den klassiske filologiske tekstkritik stræber efter at etablere en såkaldt ideal-tekst rensset for fejl, men tværtimod analyserer og beskriver den kreative proces, som har ledt frem til den trykte tekst. Metodens redskaber er netop skabt til at undersøge de kendetegn, som knytter sig til den enkeltstående tilblivelseshistorie, og samtidig give forskeren en idé om den kreative strategi, som definerer forfatterskabet generelt.

Endnu et eksempel herpå finder man i Johnny Kondrups spændende bidrag til antologien, som omhandler Søren Kierkegaards arbejdsproces. Indledningsvis gives et overblik over de tre forskellige udgaver af hans efterladte papirer, og dommen bliver hård over den første udgiver H.P. Barfod, der opfattede arkivet »som et materiale, der for så vidt var udnyttet og opbrugt, når de trykte bind forelå«

(158), en tankegang, som fik fatale konsekvenser for forskernes videre arbejde med forfatterskabet. Hvorfor det? Fordi Kierkegaard var en filosof, for hvem skriveprocessen til stadighed tenderede mod publikation (165), og fordi man nu ved, at der var et løbende samspil mellem hans journaloptegnelser og det offentlige forfatterskab (158f). Papirerne viser desuden, at hans pseudonymer og det avancerede identitetsspil indgik som elementer i en konstant strategisk uafgjorthed, og det polyfone præg i Kierkegaards tekster føres tilbage til tilblivelsessituationen, om hvilken man bl.a. ved, at han havde pen og papir liggende klar i hvert eneste rum i sin store lejlighed. Manuskripterne har karakter af ét stort værksted, hvor intet indfald måtte gå tabt, som Jean Paul jo sagde.

Med Per Dahls redegørelse for Brandes-arkivet og dettes indretning i et særligt rum på Det Kongelige Bibliotek bevæger antologien sig for en tid væk fra de egentlige manuskriptstudier, men til gengæld får man afslutningsvis en fagligt overmåde velkommen diskussion af samspillet mellem arkiv og udgivelser, affødt af historien om, hvordan Brandes' efterladenskaber gennem mange år har foreligget delt mellem Odense, senere Aarhus Universitet og Det Kongelige Bibliotek i København. Sidstnævnte sted åbner først og fremmest mulighed for studier i forfatterskabets tilblivelse, de enkelte artiklers og værkers genese. Hertil føjer sig den store samling af breve. Den århusianske samling kan derimod dokumentere forfatterskabets udbredelse, dets distribution.

Decideret arkivalisk er heroverfor Annegret Heitmanns redegørelse for Karen Blixens arbejdsproces, især i de tidlige tekster. Artiklen stiller direkte det spørgsmål, »om vi kan udlede informationer af Karen Blixens arkiv for en bedre forståelse af hendes værk og for at adressere myterne omkring hendes forfatterskab«. (201) Svaret bliver et fuldtone ja.

Som det nok vil være de fleste bekendt, ønskede Karen Blixen, at hendes efterladte papirer og bogsamling skulle forvaltes af Rungstedlundfonden, en selvejende institution, som skulle bevare hendes private hjem til kulturelle og videnskabelige formål. I den forbindelse indgik arkivet som »del af en selvbevidst strategi af en i sin levetid berømt forfatter« (200). Breve, personalia, dokumenter om økonomiske forhold, manuskripter, tryksager, tegninger samt manuskripter fra andre blev omhyggeligt gemt »with one eye gazing at posterity«, som det udtrykkes i en introduktion til komparative kritiske studier. Hvad angår de senere fortællinger, er det relativt begrænset, hvor meget forskningen har at studere, men det synes under alle omstændigheder evident, at Karen Blixens arbejdsmetode i praksis lå temmelig langt fra det *image* eller *brand*, hun prøvede at skabe som 'The Storyteller'. Af arkivet fremgår, hvor omhyggeligt hun har arbejdet med skriftformen, og hvor afhængig hun var af skriftmediet (204). Skriften var »forfatterens foretrukne arbejds- og udtryksform«, og »iscenesættelsen som mundtlig fortællerske var se-

kundær» (208). Den kreative proces vises at have fulgt et »anekdotisk« princip og synes at have formet sig som en sammenvævning af flere fortællekerner og løse indfald. Også for Karen Blixen har det i et vist omfang været tilfældet, at intet indfald måtte gå tabt! Ret ny set i forhold til tidligere forskning er Heitmanns iagttagelse, at forfatteren særlig i flere af sine tidlige tekster gik frem efter den teknik, som hun senere kaldte »Boerpløjning«, idet hun under hver ny gennemskrivning begyndte med begyndelsen og brugte renskrivningen til at rense, udvide og polere tidligere udkast, måske i det håb, at hun derved ikke blot gjorde optakten bedre, men også kunne nå over det døde punkt, hvor hun sidst havde måttet standse.

Med antologiredaktørernes egne bidrag når bogen frem til nutiden og den umiddelbare fortid. Anders Juhl Rasmussen, som i 2017-19 forestod udgivelsen af Peter Seebergs romaner, noveller og kortprosa sammen med Jeppe Barnwell, beskriver Peter Seebergs arkiv på Hald Hovedgaard, hvor man ved siden af regulære manuskripter, dag- og notesbøger, breve og papirer tillige finder turistbrochurer, forsikringspapirer, tre pas, diverse medlemskort, forfatterens hjertekardiogrammer, såmænd også flybilletter, taxaboner m.m., hvortil kommer forfatterens egne tegninger, diverse aviser, en kuffert og et par flasker vin. Bag en sådan form for udvælgelse af arkivalier gemmer sig et bestemt ikke-hierarkisk syn på virkeligheden, hvis »uhøjtidelighed hjemler en jævnbyrdighed for alle formater tværs gennem system og prioritering«, som Seeberg skrev i sin artikel fra 1978 om den realistiske roman. Beskrivelsen af hans »totalarkiv« afsluttes med teoretiseringer omkring den nye genetiske kritik, der på nogle punkter kan ligne de positivistiske kildestudier, men som til forskel fra disse tillader sig at anse arkiv- og manuskriptstudiet for værende principielt uafslutteligt. Selv for den grundigste filolog vil visse arkiver være umulige at kende i deres helhed, og er de udvalgt efter samme åbne kriterier som Seebergs, vil de jo egentlig altid være ufuldstændige. Noget tilsvarende synes at gælde forfatteren Morten Søndergaards arkiv på Det Kongelige Bibliotek, som løbende suppleres, og som Thomas Hvid Kromann beskriver som en ansamling ikke kun af fysiske manuskripter, men også af digitalt materiale. Forklaringen er, at Søndergaard er fra en forfattergeneration, hvis kunstneriske praksis regnet fra debuten, både produktions- og kommunikationsmæssigt har befundet sig i en digital tidsalder, hvilket naturligvis må rejse nye spørgsmål og udfordringer i forhold til indsamling og bevaring.

Samlet set fremtræder *Danske forfatterarkiver* som en velredigeret og varieret publikation, der leverer en tiltrængt teoretisk opdatering og en række yderst læseværdige nedslag i konkret materiale. Og man ville nødig have undværet bogens epilog, et optryk af et interview med digteren Klaus Høeck, som Anders Juhl Rasmussen optog i maj-juni 2016 og samme år offentliggjorde i nettidsskriftet *Salon*. Baggrunden var, at Høeck helst intet vil efterlade sig og er direkte modstander af

tanken om et arkiv i konventionel forstand. Derfor brænder han selv konsekvent alle sine manuskripter, og derfor »vil det ikke i fremtiden være muligt at studere hans skriveproces fra første udkast over kladde og til renskrift eller korrekturtryk, sådan som det for tiden gøres af den genetiske kritik«. Ej heller vil man kunne etablere en filologisk udgave af et eller flere af hans værker, og en litterær biografi vil på forhånd være umuliggjort af det faktum, at der ingen private hemmeligheder vil være at finde. For Høeck består der nemlig en mytisk sammenhæng mellem skabelse og tilintetgørelse. Eller som han så fyndigt siger: »Mit arkiv er i mit værk.«

Som læseoplevelse overtrumfer interviewet alt bogens øvrige indhold, men det runder samtidig antologien smukt af ved at rumme så radikal en holdning til arkivet som kulturelt fænomen. Det kan måske anbefales studerende at tilegne sig *Danske forfatterarkiver* bagfra. Så vil man få de gode konkrete historier først og til sidst nå frem til de mere teoretiske bidrag i form af redaktørernes indledning og Christian Bennes artikel, som er bogens formidlingsmæssigt tungeste, men forskningsmæssigt mest tungtvejende. Til underviserne skal lyde det råd at klippe i antologien og bruge dennes solidt dokumenterende beskrivelser af Johannes V. Jensen, Holger Drachmann, Jens Baggesen, H.C. Andersen, Søren Kierkegaard, Georg Brandes, Karen Blixen, Peter Seeberg og Morten Søndergaard, præcis hvor det vil være pædagogisk og litteraturhistorisk relevant.

Erik Skyum-Nielsen

Helene Peterbauer: The Princess in the Tower Revisited. Four Centuries of Constructing Leonora Christina through Fact and Fiction. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund, 2020. 518 sider. ISBN: 978-87-408-3291-4. Vejl. pris 200 kr.

Leonora Christina (1621-98) er i disse år genstand for fornyet interesse. Glemmt eller ignoreret har hun ganske vist aldrig været, men alligevel kan man godt sige, at vi står på toppen af en ny bølge, der omfatter biografier og romaner af Helle Stangerup (1989) Bodil Wamberg (1992) og Maria Helleberg (2014), optagelse af *Jammers Minde* i den officielle kulturkanon (2005), en musical (2019) og senest en stort anlagt, men i 2021 skrinlagt historisk dramaserie fra DR. Heldigvis får videnskaben også sin del. Leonora Christinas franske selvbiografi (1673) er i firehundredåret for hendes fødsel udkommet i en ny udgave i DSL-regi, ja faktisk

hele to, da den videnskabelige fransk-danske udgave har følgeskab af en folkeudgave af oversættelsen alene suppleret med et introducerende efterskrift og nytegnede illustrationer.¹ Det er dette mønster, som Helene Peterbauers nu udgivne disputats fra Wien (2018) føjer sig ind i ved at præsentere en serie analyser af Leonora Christinas franske selvbiografi og *Jammers Minde* og deres benyttelse i den skønlitterære og historiske litteratur om hende fra den samtidige satire *Fru Kirsten Munks Ballet* (ca. 1650) til Maria Hellebergs *Leonora Christina* (2014). I betragtning af Leonora Christina-litteraturens omfang og hendes kanoniske rang må initiativet hilses mere end velkomment, for hvad der i forvejen findes af relevante litteraturhistoriske og historiografiske oversigter er yderst begrænset.

Den opgave, Peterbauer mere præcist har stillet sig selv, sammenfattes i indledningen i fire punkter, nemlig 1) en kortlægning af centrale *emner og elementer* i Leonora Christinas selvbiografiske skrifter, 2) en kortlægning af de selv samme emner og elementers *tilstedeværelse* i den skønlitterære og historiske litteratur, 3) en analyse af emnerne og elementernes *funktion* i de udvalgte litterære og historiske tekster, og 4) en undersøgelse af, om *Leonora Christina-billedet* i teksterne udvikler sig i en bestemt retning, der kan relateres til kulturelle trends, historiske begivenheder eller nye kilder (som f.eks. udgivelsen af *Jammers Minde* i 1869). Som det fremgår, er der tale om en klar receptionshistorisk ansats, men også om en bevægelse fra kortlægning af emner og elementer i konkrete tekster (Leonora Christinas egne og den senere litteratur) over en analyse af disse emners og elementers funktion til forsøg på at forklare ændringer i forståelsen af Leonora Christinas person. Det vil sige, at der består en vis dobbelthed eller spænding mellem på den ene side et fokus på tekster og relationerne mellem dem og på den anden side den skiftende bagvedliggende opfattelse af Leonora Christina. Groft sagt er det bogens styrke og svaghed, at den er disponeret på en måde, der i udpræget grad lader de første to elementer (kortlægning og funktionsanalyse) komme til deres ret, mens de store linjer og udviklingen i billedet af Leonora Christina ikke fremstår nær så klart eller velfunderet, som man kunne ønske.

Værket består af en indledning fulgt af tre store kapitler, først et om *Jammers Minde* inklusive udforskningen af dette værk (ca. 130 sider), så et noget længere

---

1 Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.): *Leonora Christinas franske selvbiografi*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2021; Marita Akhøj Nielsen & Lene Schøsler (udg.), illustreret af Allan van Hansen: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbiografi på moderne dansk*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, i kommission hos Syddansk Universitetsforlag 2021: Jf. min anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, 121 (2021), s. 493-505. I 1998 udkom *Leonora Christinas Jammers Minde* i en fin, diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjort & Marita Akhøj Nielsen på C.A. Reitzels Forlag, og der er udsigt til, at det lovede kommentarbind snart kommer.

om fremstillinger af Leonora Christina og *Jammers Minde* i skønlitteraturen (ca. 250 sider) og til sidst et noget mindre om Leonora Christina i dansk historieskrivning (ca. 70 sider), hvortil følger sig et resumé på 30 sider og en leddelt bibliografi. Hver af de tre store kapitler har deres eget teoretiske udgangspunkt. I det første kapitel er det genreteoretisk, og spørgsmålet om den præcise kategorisering af *Jammers Minde* og den franske selvbiografi fylder meget. Peterbauer diskuterer for eksempel, om der er tale om selvbiografi eller erindringer. Eller om det snarere er (apologetiske) fængselsskildringer. Og om det er feministisk nok til at være rigtig kvindelitteratur (svaret er: ikke helt, fordi søstersolidariteten er ret begrænset). I det store midterkapitel om Leonora Christina i skønlitteraturen er det teoretiske grundlag mindre eksplicit, men dog tydeligt til stede i form af et stadigt fokus på kønsaspektet og en feministisk målestok. I det tredje kapitel om historieskrivningen er det teoretiske grundlag derimod aldeles eksplicit og består i idéhistorikeren Hayden Whites berømt-berygtede teori om historieskrivningens fire litterære typer (*romance, tragedy, comedy, irony*).

Mens de tre hoveddele således har hvert deres tekstgrundlag og hver deres teori, så er de metodisk skåret over ganske samme læst. De består nemlig alle af temmelig udførlige, kritisk-refererende læsninger af det ene værk efter det andet med fokus på de centrale temaer og elementer fra Leonora Christinas selvbiografiske skrifter og under stadig, men lidt usystematisk inddragelse af forskningslitteraturen. I det store midterkapitel om Leonora Christina i skønlitteraturen er de udvalgte værker delt op i tematiske grupper, der kun delvis følger kronologien, og som afsluttes med tre eksempler fra den udenlandske Leonora Christina-litteratur (tysk og svensk, et norsk eksempel har Peterbauer behandlet i *Danske Studier* 2018). Det tredje, historiografiske kapitel består også af udvalgte læsninger, men er mere strikt kronologisk, begyndende med en kort oversigt over den samlede litteratur efterfulgt af fire længere nedslag (Holberg, Malling, Fridericia, Scocozza).

Hvis man relaterer denne skitse af indholdet til den indledningsvis nævnte problemstillings fire punkter, er det indlysende, at den valgte metode egner sig langt bedre til at besvare de første tre punkter end det fjerde. Udviklingen i Leonora Christina-billedet fremstår ikke særlig klart, og hvordan skulle den også kunne det, når værkets centrale midterdel er tematisk snarere end kronologisk disponeret, og når historieskrivningen, der på talrige måder har påvirket de skønlitterære fremstillinger, behandles separat og *efter* de skønlitterære værker. Det betyder ikke, at Peterbauer ikke har gjort sig tanker om Leonora Christina-billedets udvikling, men hendes overvejelser desangående finder man spredt rundt omkring i teksten samt i det afsluttende resumé, der i mere postulerende form samler lidt op på det.

Peterbauers stærke sider er den brede orientering, den samvittighedsfulde grundighed og den gode dømmekraft. Hun læser godt og præcist, og både hendes karakteristik af de skønlitterære tekster og hendes vurdering af forskellige forskeres standpunkter er sikker – jævnlige udtrykt med en lavmælt, til det underfundige grænsende, kritik. I tråd med den i overvejende grad redegørende problemstilling er konklusionerne ikke særlig markante (f.eks. at udgivelsen af *Jammers Minde* bidrog til, at Leonora Christina i højere grad blev opfattet som en forfatter), men man får som læser et meget anskueligt billede af det komplicerede samspil mellem Leonora Christinas selvbiografiske tekster, de forskellige fremstillinger af hende i litteraturen og tidernes skiftende smag. Peterbauer afholder sig i vid udstrækning fra at fælde æstetiske domme i traditionel forstand, men noterer med feministisk tilfredshed alle tegn på udviklingen af det, man kunne kalde det moderne Leonora Christina-billede: sammensat, tvetydigt og emancipatorisk. Værket har dog også en række begrænsninger, man som læser skal være opmærksom på.

Peterbauer leverer ikke nogen fuldstændig gennemgang af Leonora Christina-litteraturen, og det prætenderer hun heller ikke på noget tidspunkt. Man forstår dog, at det vigtigste er taget med, og af fodnoterne og spredte bemærkninger fremgår, at hun har læst og taget stilling til væsentlig mere end det, der gøres til genstand for egentlig behandling. Hvor præcis snittet er lagt, og hvorfor visse værker, både danske og tyske, forvises til fodnoternes skyggetilværelse, redegøres der imidlertid ikke for. I øvrigt er det et relevant spørgsmål, om et værk på 500 sider om et så klart afgrænset emne, og som bygger på så bred en orientering, som Peterbauer bevisligt ejer, ikke burde stræbe efter at være noget nær fuldstændigt. Ikke så få af de udvalgte værker får gennemgange på både 10 og 15 tætttrykte sider, og det kunne under alle omstændigheder med fordel kortes ned.

Det er prisværdigt, at Peterbauer både behandler skønlitterære og faghistoriske fremstillinger, men det er uheldigt, at mens hun med hensyn til litteraturvidenskab er op to date, så er hendes orientering i historiografien ret utilfredsstillende. Hovedkilden til hendes viden om 1700-tallets danske historikere, heriblandt Holberg, er en mere end 100 gammel artikel af Caspar Paludan-Müller i *Historisk Tidsskrift* 1883 og Francis Bulls lille bog om Holberg som historiker fra 1913, men hverken Ellen Jørgensens *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (1931), de relevante afsnit af Gyldendals *Danmarks historie. Bind 10. Historiens historie* (1992) eller den store nye digitale Holberg-udgave på www.holbergsskrifter.dk (2015) synes anvendt. Læsningen af de historiske værker er da også tilsvarende flad og håndfast teoristyret (af det Hayden White'ske begrebsapparat). Og når vi nu er ved de historiske værker, så er det uheldigt, at Peterbauer har valgt at behandle historikeren Sophus Birket-Smith spredt forskellige steder i teksten. Som den, der udgav *Jammers Minde* i 1869 og den franske selvbiografi i

1871, og som i 1879-81 udgav en biografi om Leonora Christina på næsten 1.000 sider (+ en mindre folkeudgave, *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Levned. Til Almenlæsning fremstillet*, Kbh. 1887), havde han nok fortjent en samlet, kritisk analyse. Noget lignende gælder Michel Rousseau de la Valette, hvis historiske roman om Corfitz Ulfeldt fra 1678 både var udbredt (oversat til engelsk og tysk) og fik stor betydning for opfattelsen af både ham selv og Leonora Christina. Peterbauer kender og nævner værket i hvert fald et enkelt sted (s. 402), men hvorfor udgør det ikke den naturlige start på afsnittet om udenlandske litterære fremstillinger af Leonora Christina?

Også værkets stilistisk-sproglige side fortjener nogle bemærkninger. Peterbauer har valgt at skrive sit værk på engelsk, dog ikke for et internationalt, men for et nordisk publikum, der antages ikke at kunne læse tysk eller fransk. Alle tyske citater er nemlig i noterne oversat til engelsk, mens alle danske citater, også fra 1600-talstekster, som nok kunne volde selv dansk-kyndige udlændinge kvaler, står uoversatte. Citater fra den franske selvbiografi gengives i noterne i Bøggild-Andersens danske oversættelse. Peterbauers engelsk er klart, men ofte lidt akavet med enkelte germanismer (»lecture« i betydningen læsning, s. 384) og sågar danismer (»doom« i betydningen dom, øverst på s. 249). Et udpræget stiltræk er brugen af fodnoter, der ofte er meget omfangsrige. Som læser gør man klogt i at læse dem, for de indeholder jævnlige stof, der er afgørende for argumentationen. I mange tilfælde er det umuligt at se, hvorfor visse oplysninger eller argumenter er placeret i fodnoterne, og i rigtig mange tilfælde virker det, som om stof, der utvivlsomt er relevant i en eller anden forstand, er blevet parkeret i en tilfældig fodnote. Om dette afspejler generelle vanskeligheder ved at disponere stoffet, eller om teksten er blevet til i flere omgange over en længere periode, lader sig ikke umiddelbart sige, men upraktisk er det.

Dette fører til denne anmeldelses sidste anke: Der er ikke noget navnerregister. Et sådant bør selvfølgelig aldrig mangle i videnskabelig litteratur, men det er særlig problematisk at undlade det, hvis der som her er tale om et værk, der både er omfattende og uheldigt struktureret. Et par eksempler kan illustrere vanskelighederne.

En hel række af de vigtigste tekster og forfattere har fået deres egne afsnit, mens andre tekster og forfattere omtales rundt omkring i teksten eller i en fodnote, men hvordan finder man dem? Hvis man nu f.eks. interesserer sig for Christian Wilsters digt »Eleonora Ulfeldt« (1827), som er anført i litteraturlisten (med henvisning til M. Matzen: *Dansk Læsebog 3 (for højere Klasser)*, Gyldendal 1875), så er det ikke sikkert, man straks finder frem til side 182, fodnote 548, sidst i afsnittet om Andersens *Gud Fadere Billedbog* (1868). I øvrigt er kildehenvisningen til en tilfældig læsebog typisk for Peterbauers påfaldende mangel på interesse for

teksternes udgivelseshistorie (der dog også er en slags receptionshistorie). I dette tilfælde kan det suppleres, at Wilsters digt stammer fra hans *Digtninger* (1827) og senere indgik i *Højskolesangbogen* (1.-13. udgave, dvs. 1894-1939, de første par udgaver under Ingemanns navn!) og dermed må regnes for et stykke Leonora Christina-litteratur med stor breddevirkning.

Det er imidlertid ikke kun Leonora Christina-litteraturens små profeter, der lades i stikken. Ser man efter i indholdsfortegnelsen, finder man en hel serie moderne forfattere, der har skrevet om Leonora Christina, deriblandt Ebbe Kløvedal Reich, Helle Stangerup og Maria Helleberg, men hvor er Bodil Wamberg, hvis *Leonora Christina. Dronningen af Blåtårn* (1992) udtrykker nok så markante og relevante standpunkter? Er hun overset eller ignoreret? Selvfølgelig ikke: Peterbauer kender Wambergs bog og diskuterer den adskillige steder, gerne i fodnoterne (se f.eks. s. 63, 107, 110, 112, 114, 117, 135, 300, 302, 481), men man finder det kun ved at læse bogen fra perm til perm. Det er anmelderen selvfølgelig forpligtet til at gøre, men alle ved jo, at videnskabelig litteratur benyttes mere, end den læses, så hvis man virkelig ønsker at begrave sine indsigter, er lange bøger uden registre den oplagte løsning. Hvis ikke Peterbauer selv har set problemet, burde Universitets-Jubilæets danske Samfund venligt, men bestemt have gjort hende opmærksom på det.

Efter at have redegjort for styrker og svagheder ved Peterbauers værk, må det være tilladt kort at gøre opmærksom på et par nærliggende opgaver, som Peterbauer ikke har sat sig for at løse og derfor heller ikke skal kritiseres for at have ladet ligge. Den ene er historien om udgivelsen af *Jammers Minde* i 1869. Man læser overalt og også hos Peterbauer, at udgivelsen vakte enorm opsigt, og Georg Brandes' begejstrede anmeldelse af værket i *Illustreret Tidende* er kendt af forskningen, men der er jo meget mere. For eksempel skrev nationalskjalden Carl Ploug et digt i samme anledning (*Carl Plougs Digte*, Kbh. 1901, bd. 2, s. 293-295), for slet ikke at tale om stoffet i dagspressen, hvis uoverskuelige tekstmasser i de senere år er blevet gjort digitalt tilgængelige og søgbare. En anden, lidt mere besværlig opgave, der ligger i forlængelse af førstnævnte, er at se på Leonora Christina-skikkelsen i kunst, formidling og populærkultur. Her ville det f.eks. være oplagt at se nærmere ikke kun på Kristian Zahrtmanns kendte Leonora Christina-billeder, men også på en skikkelse som pædagogen, feministen og politikerne Margrethe Petersen (1878-1945), som havde brugt Zahrtmanns billeder ved lysbilledforedrag og i sin undervisning og i 1928 udgav en *coffee table book* om sin »heltinde« (*Kongedatteren Leonora Christina Ulfeldt og hendes Husbond*, Peterbauer anfører værket i litteraturlisten).

Sagen er jo, at Leonora Christina ikke kun er en historisk skikkelse, en forfatter og et skønlitterært emne, der forståeligt nok er landet i tidens feministiske sigte-

korn. Hun er også et erindringssted, dvs. spiller en rolle i den bredere historiske og kulturelle bevidsthed og fortidsbrug, som også er værd at afdække, og som ville udgøre et interessant supplement til Peterbauers højliterære og historiografiske undersøgelse.

Sebastian Olden-Jørgensen

Søren Blak Hjortshøj: Son of Spinoza: Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism. Aarhus: Aarhus University Press, 2021. 287 sider. ISBN: 9788772190181. Vejl. Pris: 274,95 kr.

Georg Brandes: Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches. Oversat, redigeret og med indledning af William Banks. Madison: University of Wisconsin Press, 2020. 368 sider. ISBN: 9780299324100 Vejl. Pris: 1016,65 kr.

Georg Brandes: Vorlesungen über Friedrich Nietzsche (1888). Aristokratischer Radicalismus (1889/1890). Dansk-tysk paralleludgave. Udgivet af Gert Posselt og Per Dahl. Basel/København: Schwabe Verlag/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2021. 570 sider. ISBN: Vejl. Pris: 924 kr.

Der er grøde i Brandes-forskningen, både dansk og internationalt. Det nyligt afsluttede forsknings- og udgivelsesprojekt »Digitale Hovedstrømninger« (www.georgbrandes.dk) har tilvejebragt en ny, flersproget og kommenteret udgave af *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* med fyldige efterskrifter til de seks bind, som fører forskningen i Brandes' litteraturkritiske hovedværk ajour. Samtidig er indledningsforelæsningen til *Emigrantlitteraturen* fra november 1871, som bestemte Brandes' løbebane som kritiker og som i 2021 kunne fejre sit 150 års jubilæum, for første gang blevet oversat til engelsk og udgivet i serien »Criticism in translation« i det amerikanske tidsskrift *PMLA* (132: 3, 2017).

Som vidnesbyrd om den fornyede interesse for forfatterskabet foreligger nu to nye engelsksprogede udgivelser: Søren Blak Hjortshøjs monografi *Son of Spinoza. Georg Brandes and Modern Jewish Cosmopolitanism* og antologien *Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches*, udvalgt, oversat og kommenteret af den amerikanske skandinavist William Banks. De to bøger giver tilsammen en interessant indikation af hvor Brandes-forskningen bevæger sig hen i det 21. århundrede. Fælles for de to er nemlig at de begge fokuserer på

Brandes som kritisk intellektuel og politisk publicist snarere end som »æstetiker« eller litteraturkritiker i snæver forstand.

Ved et tilfælde falder udgivelsen af de to bøger sammen med fremkomsten af Per Dahls og Gert Posselts længe ventede dansk-tyske paralleludgave af Brandes' forelæsninger om Friedrich Nietzsche (1888/1889), udgivet i et samarbejde mellem Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Schwabe Verlag i Basel (som del af skriftserien »Beiträge zu Friedrich Nietzsche«). Brandes' forelæsninger om den dengang ukendte tyske filosof blev via den tyske oversættelse i tidsskriftet *Deutsche Rundschau* 1890 begyndelsen på den internationale Nietzsche-reception. Men Nietzsche-forelæsningerne udgjorde også et vadeded i Brandes' egen idéudvikling, idet han med sin bekendelse til Nietzsches aristokratiske livsfilosofi tilsyneladende tog afsked med en række af de idéer, der indtil da havde defineret hovedstrømmen i hans moderniseringsprojekt i forhold til dansk dansk-nordisk kultur og åndsliv. De tre udgivelser samler sig på den måde om et fælles tema, idet de giver anledning til en fornyet diskussion af Brandes' rolle som intellektuel og hans modsætningsfyldte forhold til »det moderne«.

Søren Blak Hjortshøjs *Son of Spinoza* (baseret på forfatterens ph.d.-afhandling fra Roskilde Universitet fra 2017) er en idéhistorisk undersøgelse af Georg Brandes som moderne jødisk intellektuel. Centralt i afhandlingen står følgende spørgsmål: Hvilken rolle spillede dobbeltidentiteten som dansk jøde for Brandes' indsats og selvforståelse som kritiker og intellektuel? Er der noget særligt jødisk ved kongstanken fra *Emigrantlitteraturen* om den sammenlignende litteraturbetragtning som en læsemåde, der kan hjælpe til at afmontere nationale fordomme og virke som løftestang for sekulær kosmopolitisk fritænkning og kulturel modernisering? Og var det på grund af sin jødiske baggrund at Brandes kunne skrive med så stor indføling om emigrantens erfaring af rodløshed og fremmedhed?

Brandes-forskningen er almindeligvis veget i en stor bue uden om sådanne spørgsmål, der er blevet opfattet som irrelevante for en forståelse af forfatter-skabet – som oftest med henvisning til Brandes' status som »sekulær« og »assimileret« dansk jøde, men nok også ud fra et forståeligt ubehag ved den xenofobi og antisemitisme, som Brandes livet i gennem måtte stå model til i den danske offentlighed. Det er ikke for meget sagt, at Hjortshøj bryder et tabu i forskningen ved at zoome sin kikkert ind på sammenhængen mellem Brandes' position som liberal og kosmopolitisk intellektuel og hans jødiske baggrund eller egenskab af »kulturjøde«.

Med sin opvækst i et sekulært jødisk miljø i København tilhørte Brandes det Bismarck kaldte »det mousserende element i borgerlighedens træge masse«, en befolkningsgruppe, der i kraft af sin intellektuelle spændstighed fik det til at rykke inden for åndsliv, kunst og erhvervsliv i anden halvdel af det 19. århundrede. Det

er afhandlingens tese, at selvom Brandes ofte lagde afstand til jødedommen i dens mest ortodokse varianter, og fx kunne beskrive sig selv som den mindst jødiske person i kongeriget, kan det samtidig iagttages, hvordan han gennem hele sit forfatterskab interesserede sig levende for jødens rolle i historien og de særligt jødiske bidrag til udviklingen af vestlig civilisation og modernitet. Hjortshøjs metode går ud på at betragte Brandes' forfatterskab som et »kosmopolitisk arkiv« af tekster som på forskellig vis fortolker jødens rolle i moderne europæisk kultur. Endvidere er tesen, at Brandes i kraft af sit navn som førende europæisk litteraturkritiker var med til at skabe den kulturelle diskurs, som var fremherskende i Europa i årtierne omkring år 1900, jf. Bismarcks boblemetafor, og som bestod i at opfatte de europæiske jøder som en slags *first movers* i de vestlige samfunds økonomiske, politiske og kulturelle modernisering. Samme forestilling blev sidenhen en vigtig brik i nazismens propaganda og dæmonisering af den jødiske befolkning i Europa og dermed en vigtig forudsætning for holocaust, hvilket er en anden årsag til at spørgsmålet om det jødiske hos Brandes har været anset for en farlig tangent at bevæge sig ud ad.

Traditionelt har man holdt enten Hegels historiefilosofi, hellenismen fra Goethe og Winckelmann, Kierkegaards kristne eksistensfilosofi, den filosofiske positivisme fra Renan og Taine eller J.S. Mills liberale samfundstænkning som de vigtigste komponenter i Brandes' åndelige dannelse, som i 1871 resulterede i sammenstødet med den hjemlige luthersk-nationalliberale kultur. Men Hjortshøj udpeger i stedet den hollandsk-jødiske filosof Baruch Spinoza, som i 1657 blev udstødt af den jødiske menighed i Amsterdam for sine sekulære og materialistiske synspunkter, til Brandes primære intellektuelle forbillede og rollemodel. Det er velkendt, at Spinoza var en vigtig figur for Brandes' akademiske lærermester, den ateistiske filosofiprofessor Hans Brøchner, og emnet for Brandes' anden konferensopgave fra april 1864, men ellers finder man ikke mange direkte henvisninger til ham i forfatterskabet. Imidlertid er det i Hjortshøjs optik heller ikke så meget selve Spinozas filosofiske tænkning, som Brandes var draget af, som det var filosofens liv og levned, som han kendte fra Berthold Auerbachs dannelsesroman *Spinoza* (1837/56), som hørte til den unge Brandes' yndlingslektur. Hjortshøj ser Auerbachs fremstilling af Spinoza som repræsentativ for formuleringen af en moderne sekulær jødisk kulturidentitet, som lagde afstand til jødedommen i dens ortodokse varianter, men på den anden side ikke ville afskrive den tusindårige jødiske civilisation. Auerbach hører endvidere til den kreds af unge liberale tyske forfattere og intellektuelle, »Det unge Tyskland«, som Brandes viede det sidste og sjette bind af *Hovedstrømninger*, og hvoraf flere som fx Heinrich Heine og Ludwig Börne var af jødisk afstamning, hvad Brandes gjorde en pointe ud af i indledningsforelæsnngen.

Afhandlingens titel, »Son of Spinoza«, er et citat fra det litterære portræt Brandes i 1870 skrev af Meïr Goldschmidt, hvor han under indflydelse af Taine forsøgte at forklare Goldschmidts litterære geni ud fra dennes jødiske herkomst. Dette førte Brandes til at anstille nogle betragtninger over jødens stilling i moderne europæiske kultur, som han opfattede som særligt forbundet med en medfødt evne til kritisk og oppositionel tænkning: »Alt er ham lige nært og lige fjernt. Han er søn af Spinoza. Derfor er han fra Fødslen af polemisk stillet mod enhver europæisk Bornethed, oppositionel, fribaaren og frifødt baade som videnskabelig Betragter og poetisk Gjenfremstiller« (*Kritiker og Portraiter*, 1870, 400-401). Som Henry Gibbons tidligere har fremhævet (i Hertel & Kristensen: *The Activist Critic*, 55-89) indgik der også et element at intellektuelt selvportræt i denne frejdige formulering af moderne jødisk kulturidentitet, som peger frem mod den rolle Brandes skulle indtage, da han året efter iværksatte sit polemiske frontalangreb på den nationalliberale dannelse i indledningen til *Emigrantlitteraturen*. Brandes valgte i sin senere redigering af essayet i *Samlede Skrifter* (bd. 2, 1899) af udluge passagen – if. Hjortshøjs udlægning som led i et målrettet forsøg på at fordanske sine skrifter og køre sig i stilling til det attræde professoratet, som han omsider fik – efter systemskriftet – i 1902. Men passagen indtager en central plads i Hjortshøjs bestræbelse på at fremlæse en særlig jødisk modernitetsdiskurs i Brandes' tidlige forfatterskab, og han er så glad for citatet, at han bringer det to gange (s. 57 og 169) i to forskellige engelske oversættelser. Den samme tankefigur, som bestod i at sammenkoble jødisk identitet med moderne politiske og kulturelle reformbevægelser, kom til udtryk i portrætterne af Ferdinand Lassale og Benjamin Disraeli fra Berlinperioden (1877-1883). Hjortshøj uddrager af disse skrifter en sammenhængende idé om den moderne jøde, som især knyttede sig til tre karakteregenskaber: oppositionstrangen, den åndelige fleksibilitet og en universel retfærdighedssans. Også i denne konstellation bliver jødisk identitet nærmest synonymt med modernitet.

Pointen er at Brandes' jødiske identitetstænkning må ses i sammenhæng med den fremvoksende antisemitisme i Europa i perioden, hvor antisemitisme blev en af de mest udbredte måder at artikulere national modstand mod modernitet og globalisering på. Et tidligt bidrag til denne kulturelle og ideologiske antisemitisme var Richard Wagners essay »Das Judentum in der Musik« fra 1850, der trak racekortet mod sine samtidige rivaler inden for den moderne musik, Giacomo Meyerbeer og Felix Mendelsohn. Wagner beskrev i den anledning jøden som en »fjendtlig tilskuere« til europæisk kunst og kultur, som ved sin rodløshed og fremmedhed i forhold til europæiske traditioner var ude af stand til at frembringe originale værker. Strømningen fik en politisk dimension under den såkaldte berlinske antisemitismestrid i 1879-81, hvor tyske nationalkonservative gik til angreb mod

det jødiske borgerskabs påståede undergravende indflydelse på det tyske samfund. Brandes blev ufrivilligt inddraget i denne debat, da præsten og politikerens Adolf Stoecker under en debat i den tyske rigsdag i 1880 fremdrog ham som eksempel på den subversive, rodløse og »kirkeforagtende« jøde. Stoeckers udfald mod Brandes var inspireret af den norske biskop J.C. Heuchs pamflet *Dr. G. Brandes' Polemik mod Kristendommen* (1877).

Afhandlingen gør således en pointe ud af at vise at antisemitisme ikke blot var noget der fandtes i Tyskland, men også herhjemme hørte til almindelig god tone, idet »det jødiske spørgsmål« også her fungerede som stedfortræder for mere omfattende diskussioner af samfundets modernisering. Dette illustrerer Hjortshøj bl.a. gennem en pointeret nærlæsning af Pontoppidans *Lykke-Per*, hvor Danmarks møde med moderniteten iscenesættes som (den umulige) kærlighedshistorie mellem den provinsielle pietistiske præstesøn Per Sidenius og den sofistikerede og emanciperede datter af det københavnske jødiske bourgeoisie, Jakobe Salomon. Og ikke bare bygger Pontoppidan som bekendt Brandes direkte ind roman via portrættet af den jødiske intellektuelle reformagitor Dr. Nathan, der i en vis fase af romanen tjener som inspiration for Pers uheldsvangre kanalprojekt. Hjortshøj viser også hvordan romanens løbende portræt af familien Salomon er formet nærmest som et typegalleri af nogle af periodens mest udbredte negative jødiske stereotyper som fx den skruppelløse, profitjagende forretningsmand i skikkelse af Jakobes onkel Henrich Delft, der taler i et karikeret esperanto af dansk, tysk og jiddisch, eller Jakobes bror, den dekadente storbyboheme Ivan Salomon, der rastløst vimser omkring i København på jagt efter nye genier han kan agere mæcen for.

Som modernitetsfortolkning er Pontoppidans roman som bekendt ambivalent. Det lykkes ikke for Per at bevæge sig fri af sin fædrenes arv og ankomme til moderniteten. Kanalprojektet fejler, og moderniseringen eller »jødifisering« af den lutherske danske nation lykkes ikke. Men omvendt kan man, argumenterer Hjortshøj, læse en mere progressiv pointe ud af romanen, idet Jakobe med realiseringen af sin skole for københavnske fattigbørn kommer til at stå tilbage som romanens episke heltinde, der opnår lykken gennem realiseringen af en form for moderne social samfundsutopi.

Son of Spinoza blotlægger også andre, mindre mindeværdige udtryk for en tradition for nordisk antisemitisme. Vi bliver mindet om at Grundtvig i 1849 ønskede at frakende Goldschmidt adgang til at deltage i en politisk debat om den danske forfatning, fordi han som jøde og verdensborger ikke havde forudsætninger for at forstå det danske, og at Bjørnstjerne Bjørnson ud fra samme argument mente, at Brandes skulle have blandet sig uden om debatten om tro og viden i 1866. Ligeledes finder bogen også anledning til at genopfriske, hvordan Vilhelm Andersen i en bog fra 1920 fremførte det synspunkt, at Brandes qua sit semitiske »blod« var

ude af stand til at forstå den hellensk-europæiske idétradition. Det er i Hjortshøjs fortolkning i lyset af sådanne synspunkter – og den bagvedliggende opfattelse af en modsætning mellem græsk og jødisk kultur – at man må forstå en vigtig bestræbelse i Brandes' senere forfatterskab, som gik ud på at betone den fælles arv og jødedommens bidrag til moderne europæisk kultur og civilisation. Hjortshøj fremdrager her bl.a. hvordan Brandes i en række mindre kendte artikler fra 1890'erne gik til de jødiske skrifter i Det Gamle Testamente, Jobs Bog og Prædikernes Bog, for at vise at der også inden for jødedommen fandtes en tradition for antiautoritær sekulær fritænkning og principper om universel retfærdighed og lighed for alle – uanset klasse, køn eller etnicitet. Den europæiske idétradition havde ikke monopol på disse idéer. Tilsvarende argumenterede Brandes' i *Smaa Romaner i Det Gamle Testamente* (1914) for at læse fortællingerne i Det Gamle Testamente som »tendens-fortællinger«, en slags moderne problemlitteratur *avant la lettre*.

Bogen afsluttes med et aktualiserende perspektiv til vor tids debatter om globalisering og ny nationalisme. Hjortshøj sætter Brandes' jødiske kosmopolitisme i relation til den kosmopolitiske bølge i vestlig tænkning omkring årtusindskiftet hos tænkere som Jacques Derrida, Julie Kristeva, Ulrick Beck og Homi Bhabha, der har haft en tendens til at idealisere fremmedheds- og emigranterfaringer og som har set bort fra de økonomiske og sociale konsekvenser af globaliseringen, som betyder at en voksende vestlig middel- og underklasse på ny føler sig fristet af nationalisme og xenofobisk hate speech. I Brandes' spinozistiske kosmopolitisme ser Hjortshøj et alternativ til den teori om civilisationernes sammenstød, som gennem de seneste årtier har været den dominerende måde at forholde sig til den globale verdensorden på.

Denne pointe danner en passende overgang til William Banks antologi af Brandes-tekster *Human Rights and Oppressed Peoples: Collected Essays and Speeches*, som samler i alt 35 tekster og taler fra perioden 1900-1925 og hermed tilbyder et portræt af Brandes som politisk publicist og menneskerettighedsforkæmper. En lidt slidt standardfortælling om Brandes' intellektuelle løbebane lyder at han begyndte som progressiv unghегelianer og liberal radikaler i ånden fra 1848, men skuffedes over den politiske udvikling under forfatningskampen og i stedet endte som aristokratisk åndsfyrste under indflydelse af Nietzsches heroiske livsfilosofi. Hvorefter han viede resten af sit forfatterliv til at skrive bøger om »store mænd« i historien, Napoleon og Garibaldi, Goethe, Voltaire, Cæsar. Det aktuelle udvalg fortæller en anden historie ved at vise, hvordan Brandes i den sene del af forfatterskabet, i kølvandet på Dreyfus-affæren, fortsatte og intensiverede sine aktiviteter som politisk engageret intellektuel med en række artikler til støtte for undertrykte folkeslag, kulminerende med hans offentlige agitation som fredsaktivist og som kritiker af europæisk nationalisme og imperialisme i perioden omkring Første Verdenskrig.

Udgivelsen tager sit udgangspunkt i den kuratering af sit forfatterskab Brandes selv forestod med udgivelsen af sine *Samlede Skrifter* (1899-1910). Grundstammen i udvalget er således de atten tekster Brandes i 1906 lod indlemme i SS17 under overskriften »Undertrykte Folkeslag«, suppleret med fem fra SS18 samt essayet »Raceteorier« (1912), oprindelig et brev til redaktøren af *Politiken*, afledt af Jakob Knudsens antisemitiske fødselsdagshilsen til Brandes i samme avis 18. februar samme år, og siden optrykt i *Fugleperspektiv* (1913). Herefter følger ni artikler fra Første Verdenskrig, hentet i de fire udgaver af *Verdenskrigen* (1916-1917); af disse har de syv tidligere været ude på engelsk som del af den amerikanske udgivelse *The World at War* (1917), men de er her nyoversatte til lejligheden. Udvalget afsluttes med to efterkrigstekster, foredraget »Imperialisme«, afholdt i Kristiania i 1922, og essayet »Europa nu«, bragt i *Tilskueren* 1926; begge disse tekster hentet i posthume Brandes-antologier, hhv. *Kulturbilleder* (1932) og Jørgen Knudsens udvalg *Georg Brandes. Den mangfoldige* (2005).

Som det fremgår vælger Banks de bogførte udgaver af de inkluderede tekster, frem for førstetrykkene, i de fleste tilfælde kronikker eller debatindlæg i *Politiken* eller i udenlandske aviser. Brandes' politiske journalistik til støtte for undertrykte folk var lejlighedstekster, ofte skrevet på opfordring og i relativt hastværk, hvorefter han underkastede teksterne en revision, når de efterfølgende udkom i bogform. Som argument for at vælge »the final versions« fremfører Banks (s. xiii), at meningen med bogen er at give et portræt af Brandes' fortsatte tænkning om folke- og menneskeret, snarere end at levere en historisk undersøgelse af teksternes samtidige virkning. Det virker som et rimeligt valg, om end det betyder, at ikke alle tekster strengt taget hidrører fra det årstal (for førstetrykkene), som angives i indholdsfortegnelsen.

I forhold til selektionsprincipperne for udvalget kan man måske stille spørgsmålet om udgiveren med fordel kunne have skelet til andre tekster end de i forvejen allerede bogførte og kanoniserede i Brandesbibliografien. Når det gælder Brandes' rolle som international fredsaktivist, savner man essayet »A Scandinavian View of the War« (publiceret i *The Atlantic Monthly* 1915), om end man måske herimod kan indvende, at synspunkter herfra allerede er repræsenteret i artiklen »The Great Nation's Concern for the Small« (ibid. kap. 28). Omvendt virker udvalget af tekster fra *Verdenskrigen* fornuftigt ved sit fravalg af den berømte, retoriske sabelveksling med Georges Clemenceau (»Adieu Brandes!« osv.) til fordel for den mere afdæmpede og ræsonnerede replikveksling med William Archer, den skotske skandinavist og Ibsen-oversætter m.m., som fik ansættelse i den engelske krigspropaganda og i 1916 publicerede en pamflet, der angreb Brandes for hans 'farveblinde neutralitet', hvilket bl.a. afstedkom de to artikler inddraget i udvalget (ibid. kap. 31 og 32).

Alle tekster er forsynet med præcise og velfokuserede punktkommentarer til personer og historiske begivenheder, ligesom hver enkelt tekst er ledsaget af en kort introduktion, der sætter scenen for den konkrete historisk-politiske situation, teksten var et svar på.

Udvalget indledes af Brandes' kommentar til Kaiser Wilhelm II's notorisk berømte Hunnertale, afholdt for tyske marinesoldater i Bremerhaven 27. juli 1900 i anledning af disses afskibning til en afstraffelsesaktion mod den kinesiske bokseropstand 1899-1901. Ved sin moralske kritik af den vestlige stormagters krigerske kolonialisme i Kina og ved sin underspillede sarkasme over Kaiser Wilhelms hyldest til de tyske infanterister som forsvarere af »kristen« civilisation, udgør denne tekst en passende indledning til udvalget, samtidig med at den sætter Brandes' forsvar for folkeret og national suverænitet ind i et globalt geopolitisk perspektiv. Herefter følger en række tekster skrevet til støtte for de europæiske befolkninger, som på tærsklen til det 20. århundrede befandt sig under imperiale overherredømme og mere eller mindre brutale former for undertrykkelse: armenierne i det osmanniske rige, de polske befolkninger i Preussen, Østrig og Rusland, georgierne under det russiske kejserrige, finnerne i Rusland.

William Banks dedikerer bogen »For all the world's small nations« og peger hermed på et vigtigt kendetegn ved Brandes' engagement, som bestod i kampen for små nationers ret til selvbestemmelse og frihed til at dyrke deres eget sprog og kultur. Men dedikationen hænger også sammen med en anden tese i bogen, nemlig at Brandes' engagement til fordel for undertrykte folk og minoriteter på afgørende måde var formet af hans eget nationale tilhørsforhold til en europæisk småstat, som i løbet af 1800-tallet havde måttet give afkald på sin imperiale drømme og forestillinger om egen national storhed:

(...) the collapse of the idea of a *national destiny of greatness*, defined as a collective faith in the inherent superiority of one's own civilisation as well as, even more importantly, a sense that one's particular civilization is called upon to perform a unique world historical mission, specifically that of remaking the globe in its own allegedly superior image (s. 9).

Denne mentale omstilling væk fra den gamle imperiale verdensorden begyndte tidligere i de skandinaviske lande end i de større europæiske magter. Britisk, fransk og amerikansk neokolonialisme i det 20. århundrede var fortsat animeret af den imperialistiske forestilling om egen national storhed, hvorimod de skandinaviske lande tidligt i deres modernisering og tilblivelse som nationalstater havde måttet lære den svære kunst at være små. Danmark befandt sig ved indgangen til det 20. århundrede i den usædvanlige situation at landet på én gang selv var kolo-

nimagt, samtidig med at de danske sønderjyder siden 1864 havde været underlagt tysk herredømme og en brutal fortyskningspolitik. Brandes havde i 1890'erne ved flere lejligheder engageret sig i de dansksindede sønderjyders sag, og der er ikke nogen tvivl om at hans offentlige engagement til fordel for undertrykte folk også var grundet på følelsen af en form for skæbnefællesskab.

Hvor Hjortshøj således lagde vægt på den jødiske komponent i Brandes' tænkning, ser Banks først og fremmest Brandes som skandinav og småstatstænkter, der med sin agitation til fordel for undertrykte folk ikke bare var med til at foregribe ånden og bogstavet i efterkrigstidens doktrin om universelle menneskerettigheder, men også den særlige rolle som internationale fredsmæglere og »moralske« eller »humanitære« supermagter, som blev de nordiske lande (især Sverige og Norge) til del i perioden efter Anden Verdenskrig. Banks sætter Brandes' indsats ind i et større historisk perspektiv ved at sammenholde den med de forskellige opfattelser af menneskerettighedernes historie, som findes inden for forskningen på området. En skole sætter begyndelsen til FNs menneskerettighedserklæring fra 1948, mens en anden skole mener at princippet om universelle menneskerettigheder først giver mening med afkoloniseringen af de tidligere europæiske områder i Afrika og Asien i årtierne efter Anden Verdenskrig. Tre fjerdedele af de nuværende FN-medlemmer var endnu kolonier i 1945.

Banks synspunkt er imidlertid at FNs menneskerettighedserklæring ikke opstod ud af ingenting, men må ses som kulminationen på en kamp for menneskerettigheder, som aktivister og intellektuelle havde kæmpet for gennem en længere periode. Banks indskriver således Brandes i en tradition for intellektuel aktivisme med rødder i Dreyfus-affæren omkring 1900. I fraværet af overnationale institutioner og retsinstanter til at håndhæve menneskerettighederne, benyttede Brandes den internationale presse og offentlige mening som arena for kampen for statsløse og koloniserede folks rettigheder. Med sin moralske agitation for menneskerettigheder var han med til at foregribe den form for apolitisk moralisme og ikkevolde- lig modstand mod undertrykkelse, som senere i det 20. århundrede kom til at kendetegne politiske aktivistledere som Gandhi, Václav Havel og Nelson Mandela.

Det kan virke forkert at underlægge en tekstsamling som denne en æstetisk vurdering, men ikke desto mindre giver bogen også mulighed for genopfriske Brandes' eminente kvaliteter som polemiker, og for at nærstudere de retoriske strategier han benyttede sig af for at gøre de undertryktes lidelser synlige på den offentlige dagsorden. Han kunne skrive med udsøgt og underspillet sarkasme om det tyske kejserriges brutale fremfærd i Kina, som stod i grel modsætning til sammes erklærede kristne idégrundlag. Det er postkolonialisme *avant la lettre*. Han kunne ved et foredrag i Berlin fremmale detaljerne i tyrkernens overgreb på civile armenere – i perioden før det store folkemord – så flere tilhørere forlod lokalet, hvad Brandes selv med en vis stolthed noterede i den trykte udgave af foredraget. Et retorisk højde-

punkt i bogen er dog den berømte »Appel« til de krigsførende magter om at stoppe blodsudgydelserne, publiceret i *Politiken* 17. maj 1916 og udbredt til et stort internationalt publikum via oversættelser til fransk og tysk. Her udfoldede Brandes' sit pacifistiske og neutrale synspunkt på krigen, der afviste at tage stilling for hverken den ene eller anden part, samtidig med at han punkt for punkt pillede de krigsførende magters heroiske paroler (kampen mod 'militarisme', kampen for 'civilisationen', forsvaret for de små stater) fra hinanden. Tekstens skarptslebne syntaks, bygget op omkring prægnante paradokser og modsætningsfigurer fungerer også godt i Bank's engelske nyoversættelse: »All the war-makers are proud of the courage and heroic fortitude of their brave men. Both parties asserts that among their opponents the lowest passions have been set loose, and both are unfortunately right« (s. 267).

Med sin re-introduktion af Brandes som politisk skribent og tænker giver *Human Rights and Oppressed Peoples* et spændende bud på forfatterskabets aktualitet og relevans i det 21. århundrede og i forhold til nogle af vor tids spændte geopolitiske konflikter i verden. Samtidig giver udvalget også et interessant blik på Brandes' idéudvikling og skribentvirksomhed i perioden efter det, der undertiden er blevet udpeget som den afgørende åndelige omsadling i forfatterskabet med vækkelsen til Nietzsches filosofi, indvarslet af de fem forelæsninger Brandes i foråret 1888 holdt om den tyske digterfilosofi og i 1889-1890 omarbejdede til to artikler på henholdsvis dansk og tysk i henholdsvis *Tilskueren* og *Deutsche Rundschau*. Begyndelsen til den internationale Nietzsche-reception, men samtidig jo også en særdeles afgørende begivenhed i dansk og nordisk litteraturhistorie, da forelæsningerne tændte en ny generation digtere og satte scenen for 90'ernes sjælelige gennembrud. Den nu foreliggende, dansk-tyske paralleludgave af Nietzsche-forelæsningerne, udgivet af Per Dahl og Gert Posselt, tillader os at gå bag om denne begivenhed, idet udgaven tilbyder en kritisk-kommenteret gengivelse af de fem forelæsningsmanuskripter, suppleret med et optryk af de to tidsskriftsversioner og andre tekster til belysning af Brandes' Nietzsche-fortolkning.

Der er tale om en absolut luksusliner af en filologisk udgave, som lever op til de høje standarder for diplomatarisk tekstrepræsentation, som kendes fra nyere Nietzsche-filologi, jf. tillægsbindene til Giorgio Collis og Mazzino Montinaris *Werke. Kritische Gesamtausgabe, Abtlg. IX* (2001), der rummer forfatterens sene, håndskrevne *nachlass* i differentieret transskription ved Marie-Luise Haase og Michael Kohlenbach. Hovedattraktionen i den nye udgave er den diplomatariske gengivelse af de fem forelæsningsmanuskripter, der for de fires vedkommende siden Brandes' død har befundet sig i Brandes-Arkivet i Det Kongelige Bibliotek i København, mens det femte er i privat eje. »Forbavsende nok har manuskriptet til disse forelæsninger hidtil ikke været offentliggjort«, hedder det i udgavens forord, hvortil man kunne tilføje at ingen anden tekst i forfatterskabet tidligere har været genstand

for en udgivelse af denne art og på dette filologiske ambitionsniveau. Teksten er ledsaget af realkommentarer til personer og litteraturhenvisninger, differentieret og målrettet udgavens hhv. danske og tyske læsere, og forsynet med en grundig indledning ved Per Dahl, der kortlægger tilblivelsen af forelæsningserne via den forudgående brevveksling mellem Brandes og Nietzsche og deres tidlige modtagelse i hhv. Danmark (radikalismedebatten med Harald Høffding) og Tyskland.

I indledningen opridses Per Dahl den litteratur- og idéhistoriske sammenhæng for forelæsningserne, idet han udpeger sædelighedsfejden i 1887 som den begivenhed, som sporede Brandes ind på tilegnelsen af Nietzsches aristokratiske livsfilosofi, opgøret med den asketiske kristne slavemoral og den demokratiske middel-mådighed i skikkelse af »dannelsesfilistrene«.

En ny og oprindelig ånd strømmer mig i møde fra Deres bøger. Endnu forstår jeg ikke helt, hvad jeg har læst; jeg ved ikke altid, hvad De er ude på. Men meget stemmer overens med mine egne tanker og sympatier: ringeagt for de asketiske idealer og den dybe modvilje mod demokratisk middel-mådighed, Deres aristokratiske radikalisme,

skrev Brandes i et brev til Nietzsche 16.11. 1887 (ibid. s. 38).

Brandes kunne bruge Nietzsche i den nyorientering han selv var i gang med i forhold til de idéer, der hidtil havde fungeret som ledetråde for hans virke som kritiker: Taines historiske determinisme, kvindeemancipationen og J. S. Mills socialliberale velfærdsmoral (lykke for det størst mulige antal som samfundsideal) og Ferdinand Lassalles socialistiske forestillinger om en stærk stat. Det var kort sagt alle disse moderne idéer, som Brandes lagde afstand til med sin vækkelse til Nietzsches kulturpessimistiske og aristokratiske livsfilosofi, som i de moderne sociale og demokratiske bestræbelser ikke så andet end nivellering, slavemoral, nagfølelse og de svages hævn-gerrighed mod de stærke. Nietzsche på sin side så i Brandes en ferm formidler, der kunne bringe hans filosofi ud til et større og internationalt publikum.

De fem forelæsninger over Friedrich Nietzsche blev holdt ved Københavns Universitet i april-maj 1888. Udgivelsen af forelæsningsmanuskripterne tillader ikke blot at gå bag om begivenheden, men også at kigge Brandes over skulderen på den måde at manuskriptet rummer forskellige typer af understregninger, der har tjent som støtte for den mundtlige fremførelse. Disse materielle spor af Brandes' mundtlige performance er i den diplomatariske transskription oversat til variationer i typografi (enkelt understregning > kursiv; dobbelte og tredobbelte understregninger > fed kursiv). To eksempler fra den første forelæsning kan illustrere denne praksis og samtidig give en idé om Brandes' stil som forelæser: »*Ulykken* er da ikke *den at*

Lande som Tyskland eller som Danmark endnu ikke have en ægte, ensartet Kultur. Ulykken er at man **tror** sig kultiveret« (s. 158). »Den store Mand er da ikke Tidens Barn men *dens Stifbarn*. Hvad **vi** af den *Opdrager*, vi søge, maa **lære** er at opdrage os selv **imod Tiden**.« (s. 170). Eksemplerne vidner om hvor tæt foredraget i forelæsningerne lægger sig op ad den aforistiske skrivestil i Nietzsches skrifter, og hvordan synspunkter fra filosofen og formidleren flyder sammen, så det ofte er umuligt at afgøre, hvornår det er den ene eller den anden der taler. Samtidig tyder transskriptionen på at Brandes' mundtlige foredrag har haft et varieret, men også vist teatralisk præg, hvilket også stemmer ganske godt overens med samtidige vidneberetninger fra forelæsningerne, der i denne periode angiveligt udviklede sig til nærmest religiøse seancer for en menighed af tryllebundne tilhørere.

Som helhed rummer forelæsningsrækken i store træk det samme indhold og den samme opbygning som den senere kendte artikel fra *Tilskueren*. I den første forelæsning redegør Brandes for sit første bekendtskab med Nietzsche og gengiver hans kritik af »dannelsesfilistrene« og den moderne demokratiske nivellering af kulturen. Som modbillede til dannelsesfilistrene hylder han den frie intellektuelle (ikke-professoransatte), som står i opposition til stat og samfund. Anden forelæsning omhandler Nietzsches kritik af historiens byrde og dens dræbende effekt på liv og kreativ skaben, idet den dionysiske verdensanskuelse fra *Die Geburt der Tragödie* opstilles som alternativ. Forelæsningen slutter med en biografisk redegørelse for Nietzsches liv og tiltagende sygdom som forudsætning for det filosofiske værk. Tredje forelæsning parafraserer Nietzsches kritik af den kristne medlidenhedsmoral, som har fortrængt de stærke og farlige, men naturlige menneskelige drifter, foretagsomhed, dumdristigheden, rovlysten, fra historien. »Moral nutildags i Europa er saaledes bleven Hjorddyrsmoral« (s. 246). Fjerde forelæsning udfolder hvordan den moderne velfærdsmoral har sin oprindelse i den samme kristent funderede nagfølelse og hævngherrighed imod den stærke. Den femte forelæsning forløber som en fragmentarisk citatmosaik fra Nietzsches sene værk *Also sprach Zarathustra*, baseret bla. på den fjerde del af værket, som i 1889 endnu ikke var udkommet i handlen, men som Brandes havde modtaget i privatryk og således – som den første – kunne referere og citere fra.

Tilgængeliggørelsen af de fem forelæsningsmanuskripter flytter ikke afgørende på vores viden om Brandes' Nietzscheinspiration, men de præsenterer en mere rå og upoleret version af hans første, euforiske vækkelse til emnet, som i den sidste forelæsning nærmest antager karakter af ufordøjede læsenoter og ekstrakter fra *Zarathustra*. Under læsning af de stadigt mere fragmentariske forelæsningsnoter kan man ikke helt frigøre sig fra den tanke at Brandes under disse forelæsninger må have gjort en noget Mester Jakel-agtig figur, men det var måske netop også en del af fascinationen og den elektrificerende indflydelse som forelæsningerne fik

for den gruppe af unge vordende digtere, Johannes Jørgensen, Sophus Claussen og Karl Gjellerup m.fl., som befandt sig i auditoriet under seancen.

Faktisk havde det først slet ikke været meningen at forelæserne skulle være udkommet på skrift, fordi Brandes' som ikke-fagfilosof følte sig utryk ved at lade noget trykke om et emne han ikke følte sig kompetent indenfor. Men da han i 1889 var gået i stå med et andet bidrag, han havde lovet *Tilskueren*, endte det med at Nietzsche-forelæserne udkom her, dog på den betingelse fra forfatteren, at de skulle udkomme i ét hug og ikke som føljeton. Resultatet blev artiklen »Aristokratisk Radikalisme« i tidsskriftets augustnummer. I sin indledning redegør Per Dahl for de vigtigste forskelle på de to tekster. I artiklen supplerede Brandes gennemgangen af Nietzsches filosofi med mere filosofihistorisk kontekst, hvorved filosofiens synspunkter relativiseres. Samtidig indebar omarbejdningen også en forøget distancering til Nietzsches tænkning, idet Brandes ikke længere som i forelæserne lod dennes og egne synspunkter gå i ét. Brandes går fra forkynderens til fortolkerens og formidlerens rolle.

Udgivelsen af »Aristokratisk Radikalisme« udløste den langvarige debat med filosofen Harald Høffding, som forsvarede velfærdsprincippet og gjorde sig til talsmand for en »Demokratisk Radikalisme«. Som Dahl påpeger fandt denne debat fandt sted umiddelbart inden indførelsen af den første danske lovgivning om aldersunderstøttelse og sygeforsikring for alle borgere, som kan anses for de første spadestik til den senere universalistiske velfærdsstat. Per Dahl undrer sig over at den nyere danske forskning i velfærdsstatens historie har overset denne første offentlige debat om velfærd i Danmark, men her er indledningen ikke helt ajour med forskningen på området, da Lasse Horne Kjøeldgaards doktordisputats *Meningen med velfærdsstaten* (2018) faktisk har et kapitel om radikalismedebatten som en historisk præambel til efterkrigsperiodens store idédebatter om velfærdsstatens mål og midler, hvor kulturradikale forfattere og intellektuelle som Villy Sørensen og Klaus Ribbjerg m.fl. indtog det modsatte synspunkt af Brandes.

I debatten med Harald Høffding i *Tilskueren* 1889-90 blev det tydeligt, hvor langt væk fra sit oprindelige udgangspunkt Brandes havde bevæget sig med sin bekendelse til Nietzsches heroiske livsfilosofi. Men Per Dahl kan samtidig dokumentere, hvordan Brandes tog ved lære af udvekslingen med Høffding og nuancerede og modererede sine synspunkter i den senere tyske udgave af essayet. »I en stiltiende indrømmelse til Høffding knækkede Brandes her spidsen af Nietzsches og sine egne formuleringer« (s. 88).

Historien om Nietzsche-afhandlingens videre transmission ud i en international offentlighed via oversættelsen i *Deutsche Rundschau* er et interessant stykke literatursociologi fra det moderne gennembrud. Oversætteren var den baltisk-tyske forfatter og kritiker Laura Marholm, som var gift med Ola Hansson, Brandes anti-

pode og rival til hvervet som Nietzsche-formidler. Per Dahl giver en detaljeret redegørelse for det spegede forløb omkring det forsinkede arbejde med oversættelsen, som endte med at Ola Hansson kom Brandes i forkøbet med Nietzsche-artikler i tyske aviser og tidsskrifter i 1889, inden afhandlingen i *Deutsche Rundschau* så dagens lys i 1890. I konkurrencen om at komme først med Nietzsche lå også en kamp om fortolkningen af forfatterskabet. I sin formidling af Nietzsche forsøgte Hansson først at udmanøvrere Brandes som en 'naturalist' af fransk skole, uden sans for subjektiviteten, individualismen og poesien hos digterfilosoffen. Siden forsøgte han at afskrive Brandes som jøde, fremmed for den nordiske folkesjæl. En ideologisk antisemitisme à la Richard Wagner spillede på den måde også ind i den tidlige Nietzsche-reception. Nietzsches søster, Alexandra Förster-Nietzsche, som blev filosofiens formynder og siden stod for en omfattende forfalskning af hans filosofiske værk i nationalistisk og antisemitisk retning, ytrede også tidligt sin skepsis i forhold til kosmopolitten Brandes som formidler. Brandes havde »kigget i for mange slags gryder og spiste af for mange tallerkener«, som hun skrev til broren i 1888, men »han vil bringe dig på moden, for det forstår han sig på« (s. 112). Men i øvrigt nærde hun stor veneration for Brandes og tog hjerteligt imod ham, da han besøgte det nyindrettede Nietzsche-arkiv i Weimar i 1910.

Den aktuelle udgivelse af Brandes' Nietzsche-forelæsninger på tysk kan også læses som et bidrag til denne diskussion ved at dokumentere at Brandes var den første til seriøst at beskæftige sig med Nietzsches filosofi, som indgik i mere blandede og kosmopolitiske netværk end den senere, nazistiske reception brød sig om. Per Dahl slutter lakonisk sin indledning af med den oplysning at et billede af Brandes, der hidtil havde hængt i Nietzsche-arkivet, blev fjernet i 1935. Med den nye udgave er der rejst et lille monument over Brandes i Nietzsche-litteraturen.

Torben Jelsbak

Jens Bjerring-Hansen, Torben Jelsbak og Anna Estera Mrozewicz (red.): Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse. Nord-europa-Institut der Humboldt-Universität (Berliner Beiträge zur Skandinavistik Band 29), 2021. 534 sider. ISBN: 978-3-932406-44-7.

»Scandinavian Exceptionalisms« er et rigtig godt valg som tema for en International Association of Scandinavian Studies (IASS)-konference: Det er på samme tid skarpt og inkluderende, har en specifik begrebshistorie og kan strækkes i mange

retninger. Konferencerne afholdes hvert andet år på et nordisk universitet, og hvert andet år på et europæisk universitet uden for Norden. Denne voluminøse udgivelse, som Jens Bjerring Hansen, Torben Jelsbak og Anna Estera Mrozewicz har redigeret, er resultatet af 2018-konferencen i København.

Som redaktørerne gør rede for i deres indledning, henviser begrebet »skandinavisk exceptionalisme« inden for samfundsvidenskabernes til den konstellation af relationer mellem individet, familien, staten og markedet, der karakteriserer eller karakteriserede de skandinaviske samfund til forskel fra alternative velfærdsmodeller, mens »nordisk exceptionalisme« inden for jura og kriminologi henviser til en særlig nordisk strafkultur. Men forestillingen om exceptionalisme trækker også på »a set of cultural values and discourses related to the idea of a specific kind of modernity in the Scandinavian countries« (10), og det er disse kulturelle værdier og diskurser, der er bogens emne: Forestillinger og modforestillinger om skandinavisk/nordisk identitet, altså. Det fungerer exceptionalisme-begrebet godt som retningsgiver i forhold til. Det vanskelige spørgsmål om, hvilket forhold de kulturelle værdier og diskurser står i til de mere etablerede samfundsvidenskabelige og juridiske/kriminologiske forståelser af begrebet, adresseres ikke i indledningen.

Emnet afstedkommer en række forskningsspørgsmål, der hver især kunne være genstand for en selvstændig bogudgivelse, hvoraf et af de mest interessante er, hvilket forhold forestillingen om skandinavisk exceptionalisme står i, til komplekse og globale samfundsmæssige udfordringer. Det har blandt andre Elisabeth Oxfeldt på prægnant vis sat fingeren på med sit begreb om »ScanGuilt«. Disse spørgsmål behandles i bogen i seks sektioner, hver med fire bidrag (med undtagelse af én, der har tre): »Nordic Identities«, »Nordic Dystopias«, »Scandinavian Postcolonialism«, »Scandinavian Places and Landscapes«, »Folkhem and Working-Class Fiction« og »Translating Scandinavian Exceptionalisms«. I en *proceedings*-udgivelse som denne er sektionsinddelingen selvfølgelig betinget af det materiale, som redaktørerne har haft at arbejde med, og exceptionalisme-begrebet fungerer i varierende grad dynamisk i forhold til emnerne for de seks sektioner. Det går rigtig godt i spænd med eksempelvis diskussioner af skandinavisk postkolonialisme, hvor forestillingen om skandinavisk usammenlignelighed med andre kolonimagter har affødt en række blinde punkter i i hvert fald Danmarks selvbevidsthed, mens det får en mere vag, metaforisk, status i andre.

Bidragene behandler mange forskellige kulturelle former, blandt andet interiørdesign (Malene Breunigs bidrag), kunststillinger (Ivars Orehovs' og Vera Knutsdóttirs), tv-serier (Sophie Wenerscheids og Maria Hanssons) og akademiske diskurser (Poul Houes og Jan Dlasks bidrag). Litterære repræsentationer af skandinavisk exceptionalisme fylder mest i bogen, men mindre i forhold til tidligere IASS-udgivelser. Denne diversitet – som også er sproglig: bidragene er

forfattet på engelsk, dansk, norsk og svensk – er en virkelig gevinst ved bogen, der i sig selv vidner om, at skandinavisk exceptionalisme er et vellykket valg. Det kunne med fordel være blevet profileret i indledningen, hvor diversiteten så også skulle gøres til genstand for teoretisk og metodisk refleksion. Det samme gælder for de forestillinger om skandinavisk identitet, som bogen opererer med, og i det hele taget den stedvist synonyme omgang med adjektiverne »skandinavisk« og »nordisk«. De teoretiske redegørelser, som ellers kunne skabe en fast grund for diversiteten, fylder ikke så meget i indledningen, der lægger vægt på at resumere de enkelte bidrag, og det begrænser dens anvendelighed som et bidrag i sig selv. Det er fuldt forståeligt, for redigeringsarbejdet må i sig selv have været en meget omfattende opgave, men det er lidt ærgerligt.

Diversiteten er et interessant vidnesbyrd om den forandring, som IASS p.t. ser ud til at gennemgå – fra især at være dedikeret til »the scholarly study of the literatures of the Scandinavian countries«, som det formuleres i foreningens hensigtserklæring på dens hjemmeside – til at være et forum, der i *Scandinavian Studies*-traditionen beskæftiger sig mere inklusivt med skandinavisk og nordisk kultur, og som i den egenskab åbner sig mod blandt andre samfundsvidenskaberne. Det kunne have været meget interessant at læse redaktionens refleksioner over IASS fremtidige placering i forhold til nordiske studier i de nordiske lande og uden for dem.

For at repræsentere bogens store spændvidde præsenterer og diskuterer jeg i det følgende et udvalgt bidrag til hver enkel sektion. Malene Breunigs artikel »New Nordic Nostalgia. Iscenesættelsen af hygge som regionalt varemærke« (57-77) indgår i den brede sektion om »Nordic Identities«, som indleder bogen. Bidraget tager afsæt i en glimrende, pædagogisk redegørelse for hygge-begrebets historisk-ideologiske udvikling fra begyndelsen af det 19. århundrede med fokus på både dets forkæmpere (som Emma Gad), dets skeptikere (som Georg Brandes) og dets fornyere (som Poul Henningsen), frem til nu, hvor hygge i hele ni engelsksprogede bestsellere, der alle udkom i 2016, ifølge Breunig fremstår som »et underspillet, tilsyneladende uprætentøst luksusgode knyttet til et velstandsmeritokrati af veluddannede og kreative mennesker.« (65) Denne slagkraftige pointe underbygger Breunig med to analyser af konceptualiseringen af interiørdesignet af henholdsvis boutique-hotellet *Ett Hem* i Stockholm, der åbnede i 2012 og restaurant *Noma*, version 2.0, der åbnede i 2018. Analyserne er belæste og impulsrige. *Ett Hem* appellerer specifikt til den forbrugertype, som Zygmunt Baumann betegner som »turisten«, der i modsætning til »vagabonden« repræsenterer globaliseringens forside, men som samtidig »er bundet af et umætteligt begær efter især en æstetisk tilfredsstillelse.« (67) Det tilbyder hotellet som et idealiseret hjem, hvor man kan »hævde og rendyrke idealet om det uforstyrrede nærvær og den kultiverede

afslapning« (69). *Ett Hem* virkeliggør dermed filosoffen Ágnes Hellers pointe om, at de mest optimale betingelser for udfoldelse af hygge i den globaliserede modernitet måske i virkeligheden findes på afstand af det virkelige hjem. Noget lignende gør sig gældende for restaurant *Noma*, hvis interiørdesign accentuerer forestillinger om nordisk autenticitet, robusthed og sanselig stofflighed, idet det fusionerer en traditionel nordisk gårdtype, sæteren, med 1960'erne og 1970'ernes funktionalistiske nordiske bolig. Breunig udpeger skarpt det åbenlyst paradoksale i, at den »retrotopiske« længsel, som de to steder er designet til at stille, tilgodeser mennesker, hvis livsstil er hypermoderne, og at deres referencer til en autentisk, nordisk nøjsomhed især appellerer til senmoderne overflodsforbrugere.

Mens bogens første sektion altså drejer sig om aspekter af skandinavisk/nordisk identitet, der står i et bekræftende forhold til exceptionalisme-forestillingen, er »Nordic Dystopias« overskriften for den anden. Krzysztof Bak forholder sig i sin artikel »Lyckans dödsmaskin. Kritiken mot den skandinaviska exceptionalsmen hos Emmanuel Mounier, Birgitta Trotzig och Sara Stridsberg« (117-144) direkte til det samfundsvidenskabelige begreb via en diskussion af den linje af kritik mod den svenske velfærdsmodel, »folkhemmet«, der kan trækkes mellem Mounier, Trotzig og Stridsberg. Artiklen leverer et overraskende bidrag til diskussionen af de former som kritikken af den skandinaviske velfærdsmodel har antaget i litteraturen, der har fundet sted inden for nordisk litteraturvidenskab i de seneste cirka ti år. Bak fokuserer nemlig på den skandinaviske exceptionalsmes lutheranske resonansbund, og Mounier og Trotzigs katolsk tonede kritik af denne. Stridsberg overtager ifølge Bak delvist deres katolske samfundsteologi, »trots sin religiösa indifferens« (118). Det er en mangefacetteret kritik af folkhemmet, som Bak formår at gøre rede for på begrænset plads. Hans belæsthed kommer dog ikke til sin fulde ret i artikelformen. Omfattende begreber som »den europæiske personalismen« (118), »den aristoteliskt-boethianska traditionen« (125), »nyjansenism« (132), »anti-pelagianskt projekt« (133) og »eudemonistiska sträven« (142) optræder ukommenterede igennem artiklen, hvilket efterlader læseren let forpustet. Folkhemmet er ifølge Mounier, Trotzig og Stridsbergs kritiske analyser kendetegnet ved uniformering af menneskelivet, rationel effektivitet, tryghedsfetichisme, økonomisk og materiel overfokusering, absolutering af moralsk og biologisk renhed og ved institutionel hegemonisme. Målet for disse karakteristika er at skabe »en paradisk-eskatologisk lycksalighet på jorden.« (125) På hvert sit historiske tidspunkt stiller de tre den samme diagnose: At projektet er mislykkedes. I stedet for dennesidig lyksalighet har folkhemmet ført til depersonalisering, ufrihed og lidelse. Deres forklaringer herpå afviger imidlertid fra hinanden. For Mounier skyldes det, at folkhemmet er uforeneligt med menneskets eksistentielle frihedsstræben, for Trotzig, at det ikke kan rumme den destruktive drift, der er

iboende i menneskets natur, mens Stridsberg endelig forstår folkhemmets fejlslagenhed som et produkt af uforeneligheden mellem logocentriske magtinstanser og menneskelivets irreducible gådefuldhed.

Exceptionalisme-forestillingen fremstår som nævnt pertinent i tredje bogens sektion om »Scandinavian Postcolonialism«. I sit perspektivrige og vidende bidrag til sektionen, »Exceptionalisms and Entanglements. Legacies and Memories of Scandinavian Colonial History« (183-204), er det Lill-Ann Körbers udtalte mål at identificere begrænsninger og potentielle skadevirkninger af tankegangen. Hun udpeger præcist fire dominerende forestillinger om skandinavisk exceptionalisme, som kommer til udtryk i landenes måde at forholde sig til sig selv på i forhold til andre kolonimagter, nemlig »exceptional smallness«, »exceptional innocence«, »exceptional benevolence«, og endelig »exceptional homogeneity«. Problemet med disse forestillinger, som Körber identificerer i forskelligartede analysegenstande – reklamemateriale, et »edutainment«-computerspil, en historisk udstilling – er ifølge hende, at de opretholder idéer om distinkte enheder og grænser i en tid, hvor »the most important and fragile project of our world is [...] to practice convivialism, the art of living together.« (191) Dette projekt forfølger Körber med inklusive begreber som »Atlantic studies«, der omfatter både det »hvide« og det »sorte Atlanten«, »global history«, og – især – »entanglements«. Med dem leverer hun konkrete forslag til, hvordan historier om de skandinaviske lande som kolonimagter kunne formidles som en historie om sammenfiltringer, ligesom hun fremhæver eksempler på udstillinger og kunstværker, der faktisk gør dette. Særligt hendes diskussion af skulpturen *I Am Queen Mary*, udført af den dansk-trinidadiske kunster Jeanette Ehlers og La Vaughn Belle fra St. Croix, er perspektivrig i denne henseende.

Artiklerne i bogens fjerde sektion beskæftiger sig med exceptionalisme-begrebet i forhold til »Scandinavian Places and Landscapes«, hvor det også rummer et oplagt potentiale. Det formulerer Zsófia Domska i artiklen »Scene og landskab i Jon Fosses dramatik« (269-289), hvor hun skriver, at »Menneskets forhold til naturen er en konstant del af myten om ikke bare Norge, men hele Skandina-
via« (270). Denne lige lovlig abstrakte og kompleksitetsreducerende konstatering kunne udfoldes som optakt til hendes diskussion af den rolle, som det vestnorske landskab spiller i Fosses dramaer *Nokon kjem til å komme* (1995), *Ein sommars dag* (1999) og *Eg er vinden* (2007). Domska læser dramaerne som »landskabsdialoger«, et begreb som hun henter fra Knut Ove Arntzen, og som hun relaterer til Gertrude Steins »landscape plays«: »Vi får et nærbilde av personenes sjeleleige tilstand uten psykologiserende beskrivelser. Det er deres sansning av omgivelsene som skaper umiddelbarhetseffekt.« (274) Der findes ikke nogen konkrete stedsangivelser i de tre dramaer, men Domska argumenterer overbevisende for, at der

ikke desto mindre findes nogle klare vestnorske træk i Fosses landskaber, som hun mener udgør en del af forklaringen på hans forfatterskabs internationale appel. Landskabsdialogerne gør vel at mærke ikke Fosses dramaer mere norske, men tilfører deres fortættede, eksistentielle temaer en universel resonansbund. Denne komplekse og interessante tese anslås fint i artiklens analyser af *Nokon kjem til å komme*, *Ein sommars dag* og *Eg er vinden*, men den drukner lidt i teoretiske sekundærlitterære og intertekstuelle referencer, som bliver styrende for analyserne. Artiklen afsluttes til gengæld stærkt med refleksioner over Fosses egenartede forståelse af begrebet »ikkje-stad«, som ikke skal forstås i Marc Augé'sk forstand, men nærmest som det modsatte: Som et sted, som man er så bekendt med, at det ikke tildrager sig opmærksomhed i sig selv. Sådanne »ikkje-stader« er de vestnorske landskaber hos Fosse, og det er en del af forklaringen på, hvordan de kan optræde som sjælelige tilstande.

I forhold til den diversitet, der generelt præger *Scandinavian Exceptionalism*, stikker den femte sektion om »Folkhem and Working-Class Fiction« ud. Her beskæftiger alle fire bidrag sig med svensk arbejderlitteratur fra det 20. århundredes første halvdel. Magnus Nilsson tager i sin artikel, »Swedish exceptionalism and working-class literature« (357-374), udgangspunkt i Philippe Bouquets udsagn om, at svensk arbejderlitteratur udgør et enestående fænomen. Det er en tese, som også Lars Furuland og Rochelle Wright har fremført: Den svenske arbejderlitteratur har en exceptionel status, fordi den tidligt blev anerkendt som et vigtigt bidrag til den nationale litteraturhistorie, i modsætning til de fleste øvrige lande. Nilssons formål er at diskutere, hvilke konsekvenser tesen har for en forståelse af arbejderlitteratur som et inklusivt og multifacetteret begreb, der rummer plads for individuelle nationale (og andre) særpræg. Tesen modsiger på den ene side en forestilling om, at litteratur essentielt set står i et fremmedgørende forhold til arbejderklassen, som især amerikanske kritikere har fremført, og bidrager dermed til at udvide arbejderlitteraturbegrebet. På den anden side indsnævrer tesen begrebet ved at fokusere på nationale særforhold. Ifølge Nilsson gør Bouquet sig skyldig i »metodisk nationalisme« ved at betragte svensk arbejderlitteratur som et homogent fænomen med en kort og afsluttet historie, der ikke var påvirket af udenlandsk litteratur. Faktisk i så høj en grad, at Sverige i Bouquets optik »var det enda landet som fick en riktig proletärlitteratur.« (366) Uden at det kommer til at fremstå klart, hvorfor netop det er vigtigt, forsøger Nilsson at redde inkonsistensen i Bouquets bog ved at lade de verificerbare aspekter af hans tese udgøre et bidrag til konceptualiseringen af arbejderlitteraturbegrebet, mens han afskriver de ikke-verificerbare aspekter som en fejltolkning af den specifikke svenske arbejderlitteratur. Jeg har vanskeligt ved at følge argumentationen, eftersom det vel netop er de aspekter af Bouquets beskrivelse, som Nilsson afskriver, der leder

frem til tesen om dens enestående status, som Nilsson fastholder. Artiklens diskussion af forholdet mellem individuelle former for litteratur og overindividuelle definitioner af dem er imidlertid interessant og kompleks, og har en generel relevans.

I 2017 oversatte Karolina Drozdowska sammen med Małgorzata Rost den populærvidenskabelige bog *Gleden med skjeden – alt det du trenger å vite om underlivet* til polsk. Det er de sproglige og kulturelle udfordringer, som oversættelsen affødte, som er genstanden for Drozdowskas bidrag »The wonder down under – joys and sorrows of translating sexuality from Norwegian into Polish« (447-466). Det indgår i bogens sjette og sidste sektion »Translating Scandinavian Exceptionalisms«, hvor exceptionisme-forestillingen på frugtbar vis diskuteres på det konkrete grundlag, som oversættelser udgør. *Gleden med skjeden* er skrevet af Nina Brochmann og Ellen Støkken Dahl, mens de begge var medicinstuderende. Den har været overordentligt succesfuld, både i Norge og internationalt, og oversættelsesrettighederne er solgt til 36 sprog. Udfordringerne ved at oversætte bogen til polsk drejer sig, skriver Drozdowska, især om kulturelle forskelle i opfattelsen af køn og seksualitet, der er betinget af historiske, samfundsmæssige og religiøse udviklinger. Oversættere fungerer således som »interkulturelle mediatorer«, og oversættelse bliver en næsten politisk akt. I artiklen diskuterer Drozdowska først peritekstuelle udfordringer ved oversættelsen angående bogens titel, dens forsideillustration og dens noteapparat. I den polske oversættelse er *Gleden med skjeden* forsynet med ikke mindre end fire forskellige former for noter (referencenoter og noter ved henholdsvis forfatterne, oversætterne og udgiveren), hvilket vidner om oversættelsesarbejdets kulturelle kompleksitet. Dernæst fokuserer Drozdowska på udfordringer ved oversættelsen af specifikke ord, som har at gøre med de forskellige »tabusfærer« på norsk og polsk: På de skandinaviske sprog har seksualitetens og kroppens domæner traditionelt befundet sig uden for tabusfæren, mens det modsatte gør sig gældende på polsk. Det medfører, at det hverdags sproglige ordforråd på polsk angående domænerne er begrænset, mens de til gengæld er genstand for en righoldighed af vulgære udtryk. Begge dele gør oversættelsen af en bog som *Gleden med skjeden* vanskelig, netop fordi Brochmann og Dahl gør en dyd ud af at formulere sig på en aftabuiserende måde. Udgivelsen af *Gleden med skjeden* i Polen affødte en hidsig, polariseret debat på internettet, der vidner om, at oversætterens medierende arbejde har en meget stor betydning – især når det drejer sig om emner af exceptionalistisk karakter.

Der er næppe mange, der vil læse bogen på tværs af dens sektioner, som jeg har gjort det her. *Scandinavian Exceptionalisms. Culture, Society, Discourse* er en udgivelse med et velvalgt tema, der skaber rum for en stor tematisk og genstandsmæssig diversitet i udvalget af sektioner og individuelle bidrag, og som

peger i retning af *Scandinavian Studies*-traditionen som fremtiden for IASS. Som en konsekvens af denne diversitet vil de fleste formodentlig kun læse enkelte bidrag eller sektioner. Derfor ville det være mere oplagt at bogen blev udgivet som netpublikation, og meget gerne i *open access*-format, som det er tilfældet med udgivelsen af bidrag til IASS-konferencen i Lund i 2010, *Translation – Adaptation, Interpretation, Transformation*.

Jens Lohfert Jørgensen

Jonas Holst: Beskedne betydninger. En fortolkningsnøgle til Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab. Forlaget Spring, 2021. 274 sider. ISBN: 978-97-93358-96-0. Vejl. pris: 295 kr.

Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab er bredt anerkendt for at kombinere usædvanlige og stærke genreeksperimenter og nytænkende fortælle-måder med den historiske detaljes prægnans, med hverdagslivets situationsnære uforudsigelighed og med tingene, kroppen og naturens fysiske og konkrete nærvær. Med inspiration fra blandt mange andre Friedrich Nietzsche, Friedrich Hölderlin, den sene Ludwig Wittgenstein, Alain Robbe-Grillet og Samuel Beckett og deres store sans for på hver deres måde at lade verden og mennesket beskrive, sprogliggøre og begribe sig selv i litteratur og filosofi, trækker Seeberg ubesværet på kulturhistoriens jordnære universalitet, sådan som den findes udlagt og erindret i det levede liv og i litteratur, kunst, filosofi, myte og religion og såmænd også i noget så regulært som almanakker.

Det er noget af alt dette filosofien og idehistorikeren Jonas Holst med monografien *Beskedne betydninger. En fortolkningsnøgle til Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab* ønsker en gang for alle at få ordnet og bragt på plads på et filosofisk, teologisk og eksistentielt forsvarligt grundlag. Den består af en række korte og kronologisk ordnede læsninger af og kommentarer til forfatterskabets hovedværker i et erklæret ikke-metodisk øjemed. »Jeg har,« som han indledningsvis skriver, »undladt at lægge en overordnet litterær metode eller filosofisk teori til grund for mine læsninger, der i stedet så vidt muligt lader Seebergs egne tekster danne grundlaget for udvindingen af de beskedne og dog samtidig righoldige betydninger, som hans forfatterskab gemmer på«.

Fortolkningsnøglens udgangs- og omdrejningspunkt er altså Seebergs tekster, ikke deres kontekster eller forfatteren selv. Hensigten med nøglen er, for-

klarer Holst, at » ledsage læseren og bidrage med at åbne og forbinde dem [teksterne] med hinanden, ikke at give en fuldstændig udtømmende udlægning af dem alle eller af den efterhånden omfattende forskningslitteratur om hans forfatterskab.« Men hvad er da en fortolkningsnøgle? Hvad sigter den mod at åbne for læseren?

Hensigten og ideen med bogens fortolkningsnøgle er ikke krystalklart forklaret, men som jeg forstår det, skal den tilbyde filosofisk og idehistorisk set ubefarne læsere mulighed for at åbne dørene til teksternes lukkede eller hemmelige rum med skjulte skatte af eksistentielle og filosofiske indsigter og temaer, som Holst har opdaget. Det er med andre ord filosofien og idehistorikeren, der med sit store eksistensfilosofiske overblik tager læseren ved hånden og autoritativt udlægger teksten. En filosof er, fremgår det indirekte, nemlig åben og bred i sine fortolkninger i modsætning til de mere snæversynede litterater og litteraturhistorikere.

Forfatterskabets angivelig skjulte eller bag døre aflåste guldgruber har Holst da heller ikke fundet ved hjælp af litteraturvidenskabelige tilgange til teksterne. Derimod opholder han sig udelukkende ved nøglesteder i forfatterskabet, som han har fundet frem til gennem filosofisk og tematisk styrede læsninger. De rummer grundtemaer, som han er overbevist om udgør de væsentligste nøglesteder for en korrekt forståelse af forfatterskabet.

Han har derfor bevidst valgt ikke at trække på den brede litteraturvidenskabelige reception af forfatterskabet, der i konsekvens heraf da også kun konsulteres på meget spredte og meget kursoriske måder med henblik på at »afklare mangetydige begreber, underbygge fremlæste indsigter eller afdække meningen med dunkle pointer og passager«. Derudover kommenteres den gerne kortfattet og polemisk i noterne.

Men er det nu kloget at foreslå en sådan udelukkende tematisk orienteret og primært filosofisk, teologisk og eksistentielt orienteret fortolkningsnøgle til et i enhver henseende litterært forfatterskab? Det er jo ikke et filosofisk, teologisk eller idehistorisk forfatterskab vi står over for. Slet ikke. Seebergs skønlitterære forfatterskab er som tidligere nævnt bredt anerkendt for en række unikke og netop litterære kvaliteter, der ud over de i anmeldelsens indledning nævnte særtræk også indbefatter indflydelsesrige og originale genrefornyelser af romanen og kortprosaen. Desuden er det karakteriseret af en imponerende forskelligartet brug af fortælle- og skrivemåder, ofte med en diskret brug af ironi og humor, og det er generelt præget af en sine steder absurd, sine steder kontant nøgternhed samt af en stor viden om kultur, geofysik og natur og en gedigen indsigt i menneskenaturen. Seeberg benytter sig i udstrakt grad af de velkendte litterære teknikker vedrørende udsagn, udsigelse, fokalisering og synsvinkel på nuancerede, innovative og altid velorkestrerede måder.

Alt dette og mere til findes naturligvis nuanceret, kritisk og indgående kommenteret og diskuteret i den efterhånden meget store og brede reception af forfatterskabet. Dertil kommer, at disse litteraturvidenskabelige opmærksomhedsfelter hverken er esoteriske, formalistiske eller 'udvendige'. Tværtimod. For litterater, forfattere og mange læsere udgør de en integreret del af skønlitteraturens særkende og berettigelse i kulturel, kunstnerisk, social og eksistentiel henseende.

Men sådanne litteraturforståelser interesserer Jonas Holst sig altså ikke for. Hans kendskab til selve forfatterskabet er stort og detaljeret, men han undlader i konsekvens af ovennævnte tilgange forbløffende konsekvent at beskæftige sig med det primært er, nemlig litteratur. At vi taler om litteratur ses ikke mindst i teksternes indbyggede litterære fortolkninger af karakterernes udsagn og deres eksistentielt farvede grundtemaer, som er de to forhold Holst har størst fokus på, men bestemt ikke anskuer litterært. Han definerer sig med andre ord som en fortolkende læser, der tilgår et kanoniseret skønlitterært forfatterskab uden overhovedet at skele til litteraturteori, litteraturkritik, litterær fortolkningsteori, litteraturhistorisk tænkning, filologisk akkuratesse, stilistik, narratologi og/eller litterær filosofi.

I bogens indledning stadfæster Holst som nævnt dette fravalg klart og ligefremt, men desværre uden at give det en begrundelse. Fravalget giver for denne læser uvilkårligt mindelser om Hans-Georg Gadamer og Martin Heideggers afstandstagen til enhver form for regelret metode og teknik, men om det har noget på sig, får stå hen i det uvisse på grund af den manglende metodekritiske begrundelse. Uanset hvad mærkes denne antimetodiske læsemåde på ikke altid lige hensigtsmæssige eller overbevisende måder i bogens mange fortolkende kommentarer, der følger to spor på tværs af kapitlerne og hinanden.

Det ene er en kronologisk ordnet og kommenterende præsentation af hvad Holst altså opfatter som teksternes grundtemaer. Det andet består af fortolkende og topologiske henvisninger på kryds og tværs af de læste tekster i henhold til filosofiske, bibelske og eksistentielle brændpunkter, der forsøges etableret som fortolkningsmæssige nøglesteder i forfatterskabet. Dette udgør da Holsts fortolkningsnøgle til Seebergs skønlitterære forfatterskab.

Faldet er en af de tematiske og stilistiske figurer, Holst mener er mest grundfæstet hos Seeberg. Det indgår, som han bemærker, i »et væv af fortællingsstråde, der er forankret i nogle få gennemgående temaer med faldet som grundbevægelse.« Det kan på den baggrund undre, at et af de mest intenst kommenterede og omdiskuterede fald i den litterære, mytologiske og teologiske reception af forfatterskabet kun kommenteres ultrakort og kursorisk. Eller måske nedtones omtalen af det fordi det er så komplekst, nuanceret og indgående behandlet og diskuteret af litteraterne? Vi tænker her på den scene i *Ved havet*, hvor en faldskærmsudspringer ved navn Biggie sætter af fra et fly over havet nær Lakolk Strand på Rømø og

fumler gevaldigt med at få udløst skærmen, men dog får trukket i udløserensnoren lige inden det er for sent. Det intense og kortvarige drama på to minutter overværes af en større gruppe strandgæster. Scenen beskrives over flere sider i et ultrakort og intenst kapitel, der forløber fra kl. 15.50 til 16.12. Den fortælles ved hjælp af en kinematografisk krydsklipningsteknik og et medsyn, hvori Biggie måske nærmer sig poesien. Holst afstår helt og aldeles fra at komme ind på denne fortættede og centrale scenes litterære dramaturgi og komplekse poetologi. Efter en summarisk beskrivelse nøjes han med kort at konstatere, at faldet som figur i øvrigt er et genkommende emne i det sene forfatterskab, der vedrører dette gennem »udsathedens virkelighed at opnå merviden«. I Biggies tilfælde fører det til, hvad Holst kalder en ophøjelse af tilværelsen med henvisning til udspringerens bemærkning om, at nu ved han hvad det er at komme ned til jorden. Dette jævnføres med en scene i »Den modbydelige prins« i *Argumenter for benådning*, hvor prins Herbert efter at have været en tur under jorden genopdager det værdifulde ved at være i live på jorden. Denne måde at danne forbindelse på mellem de to tekster, for på topologisk vis at kunne etablere et nøglepunkt i forfatterskabet, virker noget kursorisk og overfladisk. Det kan jo i hvert fald kun lade sig gøre ved at henvise til de to korte udsagn på et mikroskopisk detailplan i de to ellers litterært, tematisk og stilistisk set meget forskellige tekster. Det kan her tjene som eksempel på Holsts på en gang meget snævre og meget generaliserende konstruktioner af nøglepunkter på tværs af udvalgte tekster.

Forfatterskabets eksistentielle grundtemaer, hvilket vil sige »virkeligheds- og identitetstab« og »fremmed- og forladthed«, mener han præger hele forfatterskabet samtidig med at de ændrer karakter, idet »flere karakterer i senværkerne begynder at modtage og omgås mangeltilstande på en mere livsnær måde sammenlignet med de betrængte eksistenser i det tidlige værk.« Man bemærker endnu engang Holsts fokus på teksternes karakterer og persongalleri, hvis nøje udvalgte og fra konteksterne udhævede udsagn er hans absolut mest foretrukne fortolkningsgrundlag med henblik på at benytte dem til at kreere de omtalte topologiske og tematiske nøglesteder på tværs af teksterne. Dette privilegerede fokus på karakterernes udsagn er i udpræget grad anvendt i læsningerne af *Bipersonerne*, *Fugls føde* og *Ved havet*. Deres funktion og status i teksternes litterære gestalter medtænkes stort set ikke, hvilket ellers er et bredt accepteret og grundlæggende opmærksomhedsfelt overalt i litteraturkritikken. Ikke i en snæver teknisk forstand i henseende til en disciplin som f.eks. litterær tekstanalyse, men for fortolkning af alle slags tekster, der kan hidrøre fra lad os bare sige evangelierne og Hölderlin, Nietzsche og Wittgensteins forfatterskaber.

Desuden trækker Holst på meget målrettede måder på få udvalgte bibelske referencer. Således benyttes skabelsesberetningen til at trække paralleller mellem

Bipersonerne og *Ved havet*. Herunder at den første foregår på skabelsens seks dage, mens den anden foregår på hviledagen, men uden at det pointmæssigt følges nærmere. Der henvises også til den i en kursorisk konstatering af at den første er mørk, den anden lys.

Bipersonerne og *Ved havet* er fælles om at være hvad Seeberg selv kalder »polyperspektiviske«, men på afgørende forskellige måder, hvilket Holst helt undlader at nævne og medtænke i sin sammenlignende fortolkninger af dem. *Ved havet* er ifølge Seeberg selv inspireret af Alain Robbe-Grillet's fænomenologiske og filmiske skrivestil, hvad *Bipersonerne* på ingen måde er.

Seebergs anvendelse af detaljerede tidsangivelser minut for minut af søndagens forløb i marginen i *Ved havet* gør det muligt for ham at beskrive Biggies faldskærmsfald med nævnte filmiske krydsklipningsteknik og samtidig markere et afgørende vendepunkt i romanen umiddelbart efter faldet. Det finder sted ved at han lader et ophold på 38 minutter være blankt eller falde ud i overgangen mellem faldkapitlet og det efterfølgende afsluttende kapitel. Heller ikke dette bemærker Holst i sine kommentarer til faldscenens betydning, hverken i henhold til forståelsen af romanens betydning og komposition generelt eller mere specifikt af den centrale scene med Biggies fald. Alt dette og romanens af Seeberg selv eksplicit forklarede filmiske karakter findes indgående beskrevet i min efterskrift til *Ved havet* i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs værkudgave fra 2019.

Holst kunne endvidere have overvejet at medtænke, at *Bipersonerne* omhandler seks hverdage i 1943 i et tysk filmstudie i Berlin under anden verdenskrig, mens *Ved havet* beskriver en munter sommersøndag på Rømø på en eksplicit filmisk måde. De trækker endvidere på endog meget forskellige, intense og personlige erfaringer, som Seeberg begge steder har opnået på første parket. Intet af alt dette er efter min opfattelse ligegyldigt for en forståelse og nuanceret beskrivelse af den filosofiske og eksistentielle indebyrd i de to romaner.

I sig selv er det et relevant ærinde Holst har om at udarbejde en filosofisk fortolkningsnøgle til forfatterskabet, men bogen opnår desværre kun at klargøre, hvor meget arbejde der endnu udestår til nøglens endelige støbeform og legering er klar. I den foreliggende monografi er der snarere tale om en provisorisk fortolkningsnøgle til Holsts egne læsefrugter end til Seebergs skønlitterære forfatterskab som sådan. Den erklærede tilsidesættelse af receptions litteraturen er og bliver et besynderligt og uafklaret valg. Ikke mindst fordi receptionen rummer ganske mange relevante og perspektivrige forsøg på at forstå Seebergs inspirationer fra Friedrich Hölderlin, Friedrich Nietzsche og Ludwig Wittgenstein, hvoraf de to sidstnævnte er centrale for Holst.

En sådan grundigt omarbejdet udgave af monografien ville formentlig blive hilst velkommen blandt Seebergs læsere. Vi må derfor håbe Holst finder tid og

kræfter til at omarbejde sin tilstræbt autoritative fortolkningsnøgle til et personligt vinklet essay i bogform om filosofiske og eksistentielle spor i Peter Seebergs skønlitterære forfatterskab. Gerne med en anelse respekt for det det nu engang er, nemlig litteratur og ikke en skjult filosofisk manual.

Jørn Erslev Andersen